

Met dank aan Hermes.
Tien oefeningen in bijbellezen

Sam Janse

e-mail
sjanse apestaartje xs4all.nl

augustus 2011

Inhoudsopgave

Woord vooraf

Inleiding

- 1 Moeten wij onze zonen niet besnijden?
- 2 Kosjer eten of niet?
- 3 Is de zondag een verschoven sabbat?
- 4 Een harem vol vrouwen
- 5 Geweld in Gods naam?
- 6 De waarheid van de een als de leugen van de ander
- 7 Over patriarchen en mondige mensen
- 8 Paulus en de antiautoritaire christenen van onze tijd
- 9 Moeten slaven nog steeds hun heren gehoorzamen?
- 10 Homoseksualiteit: heeft de Bijbel het wel over Jan en Nico?

Nabeschouwing

Opgedragen aan mijn oud-mentor,
ds. Bob Poot,
die mij als aankomende dominee hielp
om de weg te vinden
van de teksten naar de mensen

Woord vooraf

Ik had gedacht deze pennenvrucht als boekje te laten uitkomen. In de hoop dat het geschikt zou zijn voor geïnteresseerde enkelingen en voor gespreksgroepen. Het lukte me echter niet om er een uitgever voor te vinden. De redenen waren tweeledig. Aan de ene kant was er het bezwaar dat de vragen wel herkenbaar waren voor de doelgroep, maar de antwoorden te modern uitvielen. Aan de andere kant werd de afwijzing gemotiveerd met de reden dat de antwoorden voor het te bedienen lezerspubliek herkenbaar waren, maar de vragen volstrekt niet meer leefden. Dit boekje valt dus tussen wal en schip.

Toch denk ik dat er een lezerskring voor is. En wel bij mensen die het gezag van de Bijbel erkennen en aanvaarden, maar die met de traditionele antwoorden niet meer leven kunnen. Dat kan mensen in een spagaat brengen. Dat kan zelfs een schuldgevoel meebrengen: als ik echt christen was zou ik wel, net als mijn vader... Als ik echt zou doen wat de Bijbel vraagt, dan...

Vandaar dat ik besloten heb om het boekje maar op internet te zetten. Dat schijnt de toekomst te hebben, ook als het om boeken gaat. Het staat ieder vrij het te downloaden, uit te printen en te gebruiken. Een vraag daarbij. Ik zou het zeer op prijs stellen om na lezing en gebruik ervan een reactie te krijgen. Dat zal mij zeker helpen bij een eventuele herziening ervan. Ook opmerkingen betreffende stijl en spelling mogen doorgegeven worden.

Bij een citaat uit de Bijbel heb ik, tenzij anders vermeld, steeds de NBG-51 gebruikt. Niet omdat dat de ideale bijbelvertaling is. Wel omdat deze vertaling nauwer aansluit bij de bronteksten dan de NBV die volgens mij zich te veel vrijheden veroorlooft om als studiebijbel te kunnen dienen.

Ik ben ook bereid om een lezing te houden voor een leeskring over een van de hoofdstukken van dit boekje. Of over resterende vragen waarover u na lezing wilt doorpraten. Voor de zakelijke kanten daarvan zie http://sjanse.home.xs4all.nl/aanvraag_lezingen.htm.

Inleiding

Hermes is een Griekse God. Waarvoor zullen wij hem danken als wij, zoals 1 Tessalonicenzen 1:9 zegt, ons van de afgoden hebben bekeerd ‘om de levende en waarachtige God te dienen’?

Het is een titel met een knipoog naar Paulus. Als Barnabas en Paulus in Lystra (Klein-Azië, het tegenwoordige Turkije) komen en daar een verlamde man genezen, raken de mensen in extase en roepen uit: ‘De goden zijn in mensengedaante tot ons neergedaald’, ‘en zij noemden Barnabas Zeus en Paulus Hermes omdat hij het was die het woord voerde’ (Hand. 14:8-20). Zeus is de oppergod van het Griekse pantheon en Hermes heeft een lagere status. Hermes heeft vele functies, maar is ook de godenbode die het woord der goden overbrengt en vertolkt. In Lystra zien de mensen Paulus in deze rol.

Wat is hermeneutiek?

Hermes heeft ons ook het woord *hermeneutiek* geleverd. In de theologie en filosofie spreken we over de hermeneutiek als de tak van wetenschap waarin nagedacht wordt over de uitlegkundige regels. In de exegese wordt een tekst uitgelegd, maar in de hermeneutiek geven we ons rekenschap van de manier waarop we dat doen en met name ook van de manier waarop we een tekst uit oude tijden in een nieuwe, andere, soms volstrekt andere tijd uitleggen. Hermeneutiek probeert de kloof van de eeuwen te overbruggen. Ze erkent dat er een probleem ligt (de oude tekst past niet zonder meer op de nieuwe situatie), maar ze legt zich daarbij niet neer. Ze weigert die oude tekst op te geven, omdat ze in deze tekst zin, betekenis, boodschap ervaart. Maar, hoe zal ze die in een nieuwe situatie onder woorden brengen?

Godfried Bomans laat in een anekdote duidelijk de noodzaak van een goede hermeneutiek zien. Hij vertelt over een kloosterorde waarvan de broeders in hun eeuwenoude kloosterregels voorschriften voor een sober en eenvoudig leven hebben. Dat impliceert onder andere dat de leden van de orde met houten lepels eten. Dat was vroeger eenvoudig en goedkoop. Metaal was duur en hout was goedkoop. Precies andersom als tegenwoordig, nu metalen bestek bijna niets kost en houten bestek duur vakmanschap vraagt. Dat zet de broeders in onze tijd voor een dilemma: handelen naar de letter van de regel strijdt met de geest ervan en omgekeerd.

De les hiervan is dat vasthouden aan de letter van de wet nog niet altijd betekent dat je in de geest van de wet handelt. Tegelijk is het waar dat sommigen met een beroep op de geest van de wet de letter ervan ontcrachten omdat ze die te lastig vinden. Kan de hermeneutiek ons hierin spelregels geven om goed met de oude tekst om te gaan zodat deze oude woorden hun kracht behouden?¹

We kunnen natuurlijk zeggen: ‘Dat moet de tekst zelf doen’, of: ‘Dat moet de Geest doen’. Dat is ook niet te ontkennen. Over een tekst zonder zeggingskracht valt niet veel uit te leggen en dat dat iets met de Geest van God te maken heeft, wil ik aan het eind van dit boek nog proberen duidelijk te maken. Niettemin is er iets zinnigs te zeggen over de manier waarop en de methode waarmee we een tekst uitleggen en toepassen.

1. Met dank aan de titel: M.A. Beek e.a., *Spelregels: een bundel essays over hermeneutische regels en hun toepassing in de theologie* (Amsterdam 1967).

Een voorbeeld

De mogelijkheden en moeilijkheden waar we in de hermeneutiek mee te maken krijgen, illustreer ik aan Leviticus 19. Ik citeer daaruit drie zinnen:

- 9 Wanneer gij de oogst van uw land binnenhaalt, zult gij de rand van uw veld niet geheel afmaaïen, en wat nog is blijven liggen van uw oogst, zult gij niet oplezen.
- 16 Gij zult onder uw volksgenoten niet als een lasteraar rondgaan; gij zult uw naaste niet naar het leven staan: Ik ben de HERE.
- 27 Gij zult de rand van uw hoofdhaar niet rond afscheren, en gij zult de rand van uw baard niet afsnijden.

De woorden van vs. 16 zijn voor ons onproblematisch en duidelijk. Daar is niet veel hermeneutiek voor nodig. Dat komt omdat ons patroon van waarden en normen op dit punt weinig veranderd is. Lasteren en roddelen is nog steeds een ondeugd en het leven is ook volgens ons beschermwaardig. Het is goed om dat regelmatig te herhalen en daartoe kan deze tekst dienen.

Met de tekst van vs. 9 ligt het iets anders. Hier zal iets uitgelegd moeten worden over de agrarische samenleving van oud-Israël en over de positie van de arme en de vreemdeling. Maar als dat eenmaal duidelijk is geworden, kan ook deze tekst ons inspireren tot het doen van daden van barmhartigheid. Daar is een mooie preek over te houden, ook in de eenentwintigste eeuw.

Maar anders ligt het in vs. 27. Deze tekst vraagt kennis van de achtergronden. Vaak komen ook geleerden niet verder dan een beredeneerd vermoeden van wat zo'n tekst zeggen wil. Het heeft te maken met allerlei Kanaänitische, heidense gewoonten en gebruiken waar Israël zich van moest afkeren. Om dit over te brengen naar onze tijd vraagt een grote exegetische en hermeneutische inzet. En die levert ook niet altijd wat op.²

Het staat in de Bijbel!

In het verleden probeerde men vaak een theologische woordenstrijd te beslissen met het argument: 'Het staat in de Bijbel'. Dat zal een minder bijbelvaste tegenstander vaak gevloerd hebben, maar hem (het was nu eenmaal vaker 'hem' dan 'haar') zelden innerlijk overtuigd hebben. Gesprekspartners die minder met de Bijbel op hebben, zullen tegenwoordig antwoorden: 'Er staat zoveel in de Bijbel' en in zekere zin hebben ze nog gelijk ook.

Dit boek is niet geschreven om het gezag van de Bijbel te ontcrachten, maar om oude woorden te laten spreken op het moment dat ze spreken willen. Dus te pas en niet te onpas.

'Het staat in de Bijbel, punt uit!' Dat klinkt wel stoer, maar iedere christen die op deze manier de Bijbel consequent probeert toe te passen, loopt een keer vast. In Numeri 15:35 wordt geboden om de sabbatsschender te doden? Wie doet dat? Of, anders geformuleerd: wie zou dit in willen voeren? Onder christenen bij mijn weten niemand. Ook de SGP is er niet voor om sabbatsschenders of overtreders van de zondagsrust de doodstraf te geven en wel door steniging zoals het in Numeri staat.

2. In het Nieuwe Testament vinden we een dergelijke tekst in 1 Kor. 15:29, waar sprake is van mensen die zich voor de doden laten dopen. Ondanks uitvoerige exegetische studies weten we niet goed op welke praktijk dit terugslaat en ook niet met welke bedoeling dit gebeurde. Soms moeten we ons verlies nemen.

Of, om een gebod te nemen dat eenvoudiger uit te voeren is: welke christen besnijdt zijn of haar zoon? Het staat toch in de Bijbel? Laat het duidelijk zijn dat er geen christen is die de bijbel letterlijk neemt in die zin dat hij of zij al de geboden uit Oude en Nieuwe Testament geldig verklaart zoals ze geldig waren in de tijd dat ze neergeschreven werden. Ieder heeft een selectie en velen passen deze selectie toe alsof ze zo de hele Bijbel, van kaft tot kaft, in de praktijk brengen.

Ik ken het tegenargument van christelijke zijde om geen zonen te besnijden en sabbatsschenders te stenigen: 'Dat gold voor Israël in de tijd van het Oude Testament, maar niet meer voor ons'. Met andere woorden: 'Dit moeten we als christenen niet letterlijk nemen'. Daarmee zitten we midden in de hermeneutische vragen. Waarom moeten we de bepalingen van de Bijbel niet altijd zo letterlijk mogelijk toepassen? De toestand is dus nog veel ernstiger dan bijbelgetrouwe christenen menen: ook zij die de Bijbel letterlijk willen nemen, maken keuzes: het ene geldt wel voor ons en het andere niet. We moeten blijkbaar een ander pad uitzetten. Als we dan toch keuzes moeten maken, kunnen we er beter maar goed over nadenken en bewust kiezen. Dat is de taak van de hermeneut en dit boekje wil daarbij helpen.

'Het staat in de Bijbel!' is blijkbaar geen afdoend argument. Maar hoe werkt het dan: verantwoord de Bijbel uitleggen? En wel zonder dat je de Bijbel naar je hand zet? Dat is de terechte angst van bijbelgetrouwe gelovigen: als je dit boek niet letterlijk neemt, als het niet van kaft tot kaft allemaal Woord van God is dat nu voor ons geldt, waar blijf je dan? Dan ga je toch als mens oordelen over wat nog wel en niet meer geldt? En zijn we niet zo handig dat we de boodschap van God dan naar onze hand zetten? Ik wil proberen verderop hier iets zinnigs over te zeggen.

Paulus: hermeneut bij uitstek

Nog even terug naar Paulus die eens voor Hermes werd aangezien. In de christelijke traditie wordt deze apostel als een bode van de God van Israël gezien. Profeten en apostelen zijn überhaupt boodschappers. Maar Paulus is dat in een bijzondere zin. Hij heeft op een cruciaal moment in de geschiedenis van de kerk een wissel omgezet. Volgens hem hoeven niet-Joden die bij de God van Israël en bij de Messias van Israël wilden horen niet als Joden te gaan leven. Ze hoeven niet besneden te worden. Een groot aantal geboden uit het Oude Testament geldt volgens Paulus niet voor hen. Daarmee heeft hij een wissel omgezet en heeft hij de kerkgeschiedenis en de wereldgeschiedenis op een ander spoor geleid. Het heeft hem binnen het jodendom de typering *apostaat* (afvallige) opgeleverd en binnen het christendom de titel *apostel* (gezondene).

Paulus is in elk geval de hermeneut van het christendom bij uitstek. Dat bedoel ik met de titel van dit boek te zeggen. Deze Hermes van Handelingen 14 bedanken wij voor zijn bijdrage aan het gesprek.

Een hermeneutische traditie

Christenen staan, net als Joden, in een hermeneutische traditie. Dat wil zeggen, in een traditie waarin de boodschap van de Bijbel steeds weer opnieuw vertaald en vertolkt moet worden: nieuwe woorden zijn nodig om de oude woorden recht te doen.

Toen de Joden in Egypte in de derde eeuw voor Christus hun oorspronkelijke moedertaal, het Hebreeuws, niet goed meer verstonden, heeft men de verstrekkende beslissing

genomen hun Heilige Schrift³ te vertalen in het Grieks, de omgangstaal van de wat meer geleterde Joden in Egypte. Grieks was überhaupt de taal waarmee men in het Romeinse Rijk terecht kon. Tot in Rome toe. Als Paulus rond 56 nC een brief schrijft aan de Romeinse christenen, die voor een deel uit Joden en voor een deel uit niet-Joden bestaat, schrijft hij in het Grieks. Grieks is het Engels van de Oudheid.

Deze vertaling bleef de enige niet. Iets later ontstaan er voor de Arameessprekende Joden bijbelvertalingen in deze taal: de targoems. Voor ons gevoel zijn deze vertalingen nogal vrij omdat de vertaler vaak actualiserend vertaalt. Vertaling is hier, sterker dan bij de Septuaginta, tegelijk vertolking. Het veronderstelt in elk geval een besef dat de Schrift elke keer weer met nieuwe woorden moet worden uitgezegd.

Daarbij raakt het besef soms op de achtergrond dat de vertaling niet dezelfde waarde heeft als het origineel.⁴ Dat is in elk geval in de christelijke traditie het geval. Voor de theologen van de Vroege Kerk was de Septuaginta de eigenlijke, geïnspireerde Bijbel. Hadden de Joden het oorspronkelijk Hebreeuwse origineel niet vervalst? We kennen maar een handjevol theologen uit deze periode die het Hebreeuws meester zijn, waarbij Origenes en Hiëronymus met ere genoemd mogen worden. Maar zelfs een theoloog als Augustinus was verontwaardigd dat Hiëronymus het gezag van de Septuagint op sommige punten in twijfel trok en zijn voorkeur voor de Hebreeuwse Bijbel uitsprak.

Deze verabsolutering van bepaalde vertalingen hield toch nieuwe overzettingen niet tegen. Al in de eerste eeuwen ontstaat er een veelheid van Bijbelvertalingen: in het Koptisch (in tal van dialecten), Syrisch, Ethiopisch, Armeens, Georgisch, Arabisch, Oud-slavisch enz. Het vertaalwerk van de Bijbelgenootschappen en van Wycliffe staat in een lange en eerbiedwaardige traditie die wezenlijk tot het christendom behoort.

Dit alles spreekt nog meer als we zien dat hier ook andere beslissingen genomen hadden kunnen worden. In de islam is de Koran zozeer onveranderlijk, geïnspireerd woord van Allah dat het niet vertaald mag worden. Allah spreekt Arabisch en wie zijn wij om zijn woorden in een andere taal weer te geven? Op veel Koranscholen in het Midden-Oosten komen de leerlingen dan ook niet verder dan de Koran zonder kennis van de Arabische taal uit het hoofd te leren.

Daarmee ontken ik niet dat ook de islam zoiets kent als hermeneutiek, maar voor de hoofdstroom van deze religie is de marge van mogelijkheden hier veel kleiner. Het inzicht dat in het westerse christendom gemeengoed is geworden, namelijk dat Gods woorden in elke nieuwe situatie opnieuw gehoord en vertolkt moeten worden, is voor een zeer groot deel (ik schat: de overgrote meerderheid) van de moslims op deze aarde revolutionair en ergerlijk. Alsof het woord van Allah kan veranderen! Dat brengt natuurlijk heftige kramp mee omdat het niet meevalt om woorden die gesproken zijn tot woestijnnomaden in de zevende eeuw in Saoedi-Arabië precies zo te laten gelden voor flatbewoners in de Bijlmer in het begin van de eenentwintigste eeuw.

Tekst en context

De laatste tijd wordt er veel over contextuele theologie gesproken. We bedoelen daarmee dat de theoloog maar niet algemene, altijd geldende waarheden kan debiteren, maar in wat hij of

3. Het Oude Testament was in deze tijd nog in wording. De grens ervan was ook nog niet afgebakend. Er waren heilige geschriften. Het gezag van de Torah (de 'vijf boeken van Mozes') was buiten kijf, ook de profeten hadden gezag en evenzo de Psalmen.

4. De verhouding tussen het Hebreeuwse Oude Testament en de Griekse Septuagint is ingewikkeld. De Hebreeuwse tekst die de vertalers van de Septuagint voor zich hadden, week naar alle waarschijnlijkheid soms af van de Hebreeuwse tekst die wij nu hebben. Het is mogelijk en soms waarschijnlijk dat hun Hebreeuwse versie ouder is dan de onze en dat de Septuagint soms dus meer in de richting van het origineel wijst dan onze Hebreeuwse tekst.

zij zegt concrete mensen op het oog heeft. En zich bewust is van de maatschappelijke en politieke situatie, context waarin hij of zij staat. Het is de ervaring van veel predikers: wat in de ene gemeente of parochie past, past niet in de andere.

Dit inzicht hangt samen met het besef dat het spreken van profeten en apostelen ook contextueel is. Jesaja zegt niet hetzelfde als Jeremia en Paulus en Jakobus zijn ook niet helemaal op een lijn te krijgen. De grote diversiteit binnen Oude en Nieuwe Testament hangt hiermee samen. In andere tijden passen blijkbaar andere woorden.

Aan dit besef ontleent de hermeneutiek haar bestaansrecht. Als God tot Israël gesproken heeft, hoe gelden die woorden dan voor ons, die niet tot Israël behoren? Als Paulus met het gezag van een apostel een brief aan de Korintiërs heeft geschreven, zijn die woorden dan ook zonder meer geldig voor ons? Hermeneutiek behandelt de vraag naar de betekenis van een oude tekst in een nieuwe context.

Waar dit boek niet en wel over gaat

Dit boek gaat niet over sprekende slangen en sprekende ezinnen, niet over de vraag of Jona inderdaad in de vis heeft gezeten en ook niet over de vraag of we kans hebben nog eens brokstukken van de ark terug te vinden. Kortom dit boek gaat niet over de vragen van de historiciteit van de Bijbelverhalen. Dus gaat het ook niet, om een wezenlijker punt van het christelijk geloof te noemen, over de vraag of Jezus lichamelijk is opgestaan. Dat zijn ook belangrijke en boeiende vragen (zeker de laatste), maar ik heb mijn handen vol aan de thema's die ik boven genoemd heb.

Ik laat dat allemaal liggen omdat ik mij concentreer op de *geboden* van het Oude en Nieuwe Testament. De vraag die daarbij speelt is: wat is de aard van het gezag van de teksten die hierover spreken? Roepen ze ons op tot hetzelfde waartoe ze eens mensen in Israël (Oude Testament) of in het Romeinse Rijk (Nieuwe Testament) opriepen? Het gaat in dit boek dus over Bijbelwoorden die eens mensen tot het juiste handelen wilden oproepen en over de vraag hoe wij in onze veranderde situatie en samenleving die woorden opnieuw horen kunnen.

Ik zet in dit boek in met de grote hermeneutische beslissing die in het Nieuwe Testament door Paulus en anderen genomen is: het gebod van de besnijdenis geldt alleen voor Joden en als een niet-Jood tot het volk van God wil gaan behoren, hoeft hij niet besneden te worden. Volgens Paulus is geloof in de Messias Jezus en een leven dat daarmee in overeenstemming is voldoende.

Daar gaat het eerste hoofdstuk over. De twee daaropvolgende hoofdstukken gaan over de beslissingen die daar mee samenhangen: voor niet-Joden gelden de spijswetten en het sabbatsgebod evenmin. De hoofdstukken over polygamie en geweld stellen de vraag of, wat door de schrijvers van het Oude Testament als Gods wil wordt verstaan door ons zonder meer kan worden overgenomen. Hoofdstuk 6 gaat over ware en valse profetie en laat zien dat niet alleen wát de profeet zegt de waarheid van zijn woorden uitmaakt, maar dat ook de situatie waarin hij ze spreekt meespeelt.

Dan volgen vier thema's die laten zien dat niet alleen het Oude, maar ook het Nieuwe Testament een hermeneutisch probleem kent. Wat hebben teksten die een patriarchale samenleving verraden ons te zeggen? (hst 7). Is het spreken van de apostel Paulus niet erg autoritair en wat moeten wij daarmee in onze mondige samenleving? (hst. 8). Waarom spreekt de Bijbel zich niet sterker uit tegen slavernij (hst. 9)? En: gaat wat in de Bijbel veroordeeld wordt als gemeenschap tussen mensen van hetzelfde geslacht wel over Jan en Nico die wij allemaal kennen en die elkaar al 25 jaar trouw zijn? (hst. 10).

Mijn theologische kaarten

Het lijkt me goed mijn theologische kaarten op tafel te leggen. Het maakt nogal wat uit vanuit welke theologische vooronderstellingen men theologie bedrijft. Mijn diepste bedoeling met dit boek is dat de gemeente van Christus in de Schriften ook in onze tijd de stem van God horen kan. Ik kan dat met dit boek niet oproepen, want het onttrekt zich aan alle methodologische en methodistische manipulatie. Ik kan wel hindernissen wegnemen en spelregels voor de Schriftuitleg formuleren.

Dat God zelf het woord neemt in de teksten van de Schrift is mijn hoop en verwachting voor de kerk van nu. Dat een werkwoord een onderwerp veronderstelt, leerden we al bij zinsontleding. De zinnen ‘God spreekt’ en ‘God bevrijdt’ worden leeg en zinloos als er niet ‘Iemand’ is die spreekt en bevrijdt. Theologie die God afschrijft, heeft geen lang leven en zal geen plek krijgen in de grote traditie van de kerk.

Tegelijk is dit boek geschreven vanuit een besef dat wij altijd met onze subjectiviteit tussen Gods waarheid en onze verwoording daarvan instaan. Dat geldt voor ons eenentwintigste-eeuwers, dat geldt ook voor de reformatoren en kerkvaders die in belijdenissen en andere geschriften iets over God hebben gezegd, het geldt zelfs voor profeten en apostelen.

Wij kennen ten dele, zegt Paulus (1 Kor. 13:9-11). Dat lijkt erger dan het is. Want dat God ons kent, is fundamenteleler dan dat wij Hem kennen. Dat is mijn troost bij alle vragen waar ook in dit boekje maar een stamelend antwoord op gegeven wordt.

We hebben de Bijbel niet achter ons maar vóór ons

Wie dit boekje leest zou soms in de verleiding kunnen komen om te denken dat mensen van de eenentwintigste eeuw geen boodschap meer aan de Bijbel hebben, omdat dit boek nu eenmaal verouderd is en een gewelddadige, autoritaire, patriarchale, polygame, homo-onvriendelijke wereld weerspiegelt.

Ik zal dat allemaal niet ontkennen en daar in dit boek zelfs nog meer lelijke woorden aan toevoegen. Toch geloof ik dat we de Bijbel niet achter ons hebben, maar vóór ons. Omdat ik geloof dat in de wereld van de Bijbel (inderdaad gewelddadig, autoritair enz.) een stem hoorbaar is geworden die ons roept naar het Rijk van vrede en gerechtigheid.

Abraham heeft de stem gehoord toen hij uit zijn land werd geroepen en Mozes, toen hij bij de braambos werd aangesproken. De profeten hebben de stem gehoord en door moeten geven. En het Nieuwe Testament vertelt ons hoe dit woord van God vlees en bloed is geworden in Jezus Christus.

Niet op elke bladzij van de Bijbel klinkt deze stem even sterk. Er staan hoofdstukken in waar ik moeite mee heb en ik ben daarin niet de enige. De grote kunst van het Bijbellezen is mijns inziens om deze moeilijke hoofdstukken te lezen in het licht van de goede boodschap (= evangelie) die in Israël en in Jezus Christus duidelijk is geworden. In feite is dat ook een oude leesregel, namelijk om de duistere Bijbelteksten te verklaren vanuit de heldere.

Dat wij de Bijbel niet achter ons hebben, maar vóór ons, geldt zelfs voor de ‘moeilijke hoofdstukken’. Ook teksten waarin grof geweld in Gods naam wordt geboden, kunnen ons iets zeggen. Om dat duidelijk te maken heb ik aan het eind van elk hoofdstuk een paragraaf met het opschrift ‘Een boodschap voor ons?’.

Het eigene van dit boekje

Over de meeste onderwerpen die in dit boekje aan de orde komen is al veel geschreven. Wat voegt dit boek toe? Dit boek wil extra informatie verschaffen over de bijbelteksten die in het geding zijn en over de wereld waarin deze teksten geschreven werden. Vanuit mijn kennis van de bijbelwetenschappen denk ik dat een aantal misverstanden uit de weg geruimd kan worden en dat de gegeven inzichten mensen helpen kunnen om zelf hun weg te bepalen.

Het is niet altijd het eenvoudigste antwoord. Wie dat wil hebben, moet andere boeken lezen. Ik kan het nu eenmaal niet makkelijker maken dan het is. Ik zal, anderzijds, wel proberen het niet moeilijker te maken dan het is.

Hoofdstuk 1

Moeten wij onze zonen niet besnijden?

In de titel van dit hoofdstuk ligt één van de grootste hermeneutische problemen van de Bijbel: hoe gaat de gemeente van Jezus Christus om met de geboden die in het Oude Testament aan Israël gegeven zijn?

Een gebod dat de Joodse identiteit raakt

De besnijdenis is een van de centrale geboden van Israël en van het jodendom. In Genesis 17:12-14 zegt God tegen Abraham:

¹² Wie acht dagen oud is, zal bij u besneden worden, al wat mannelijk is in uw geslachten: zowel wie in uw huis geboren is, als wie van enige vreemdeling voor geld is gekocht, doch niet van uw nageslacht is. ¹³ Wie in uw huis geboren is en wie door u voor geld gekocht is, moet voorzeker besneden worden; zo zal mijn verbond in uw vlees zijn tot een eeuwig verbond. ¹⁴ En de onbesnedene, de man namelijk, die het vlees van zijn voorhuid niet laat besnijden, die mens zal uitgeroeid worden uit zijn volksgenoten: hij heeft mijn verbond verbroken.

De besnijdenis raakt de Joodse identiteit. Het is niet zo dat in de tijd van het Oude Testament de Israëlieten de enigen waren die besneden werden. Ook Egyptenaren en andere buurvolkeren kenden deze rite. Het gaat hier om een wijdverbreid gebruik dat binnen Israël de specifieke betekenis heeft gekregen van een verbondsteken. Een man kan het aan zijn lijf zien dat hij behoort tot het verbond dat God, de HERE, met zijn volk heeft gesloten.

Ook al zeggen de profeten dat het gaat om de besnijdenis van het hart (Jer. 4:4; 9:25-26), dat betekent nooit dat de besnijdenis van de voorhuid wel achterwege kan blijven. Het gaat om beide: het teken aan het lijf en een levenshouding die daarbij past.

Een omstreden teken

In later tijden, in de hellenistische cultuur van het Romeinse Rijk vielen Joden op. Met name op drie punten. Ze lieten hun zonen besnijden, ze aten kosjer en ze werkten één dag in de week niet, de sabbat. Zowel Joden als niet-Joden vonden dit wezenlijke punten om de beide groepen van elkaar te onderscheiden. In het antisemitisme dat ook al in de Antieke Wereld bestond, kwamen deze drie punten steeds weer terug om Joden te belasteren en te bespotten. Vanzelfsprekend zullen deze drie punten voor de Joden steeds sterker als onopgeefbaar zijn ervaren.

Al eerder had de besnijdenis problemen gegeven. In de tijd van de Makkabeeën, in de tweede eeuw vC, werd Juda geregeerd door de koningen van Syrië. Zo kwam ook Jeruzalem onder de invloed van het hellenisme, de grote cultuurbeweging waarin Oost en West elkaar wederzijds beïnvloedden. De invloed van het klassieke Griekenland was op sommige punten duidelijk aan te wijzen. Bijvoorbeeld in de sport. In Jeruzalem werd een gymnasium gebouwd, dat is een sportschool, waar naar Griekse gewoonte *gymnos*, naakt werd gesport. In het Oosten lag er toch al duidelijker een taboe op naakt dan in het Westen, maar voor de Jood gold dit te meer omdat hij met zijn besneden lid te kijk liep. En juist de Griek (beter: die niet-Jood die door het hellenisme was gestempeld) vond het weer *not done*, sterker nog, obscene,

om zo zonder voorhuid rond te lopen. Als het ware nog naakter dan naakt. Als er ergens een botsing van culturen voelbaar werd dan hier.

Joden die wel iets zagen in de nieuwe culturele ontwikkelingen en hun Joodse identiteit als een belemmering zagen om mee te gaan in de vaart der volkeren lieten zich opereren om de besnijdenis ongedaan te maken. Wat nog restte van de voorhuid werd opgerekt en zo goed en zo kwaad het ging werd van een Jood een niet-Jood gemaakt. Zo kon hij tenminste zonder gêne de worstelschool betreden. We lezen erover in 1 Makkabeeën 1:15: zij lieten zich ‘weer een voorhuid maken’ (NBV)⁵

Anderzijds kwamen Joden die de voorvaderlijke tradities hoog wilden houden in verzet. Het conflict liep zo hoog op dat de Syrische koningen de joodse levensstijl en dus ook de besnijdenis verboden. De opstand van de Makkabeeën was al gauw een feit. Nog meer dan te voren was de besnijdenis een wezenlijke en onopgeefbare trek van het jodendom geworden. Hier viel een beslissing. Een echte Jood liet zijn zonen besnijden.

Voor proseliëten verplicht

De geboden van het Oude Testament gelden naar Joodse opvatting niet zonder meer voor iedereen. Men maakt een onderscheid tussen de geboden die alleen voor Israël gelden en de geboden die voor ieder mens van kracht zijn, de zogenaamde Noachitische geboden. Daar zeg ik verderop in dit hoofdstuk nog iets meer over.

Volgens het Oude Testament is de besnijdenis een gebod dat aan Israël is gegeven. Geen niet-Jood is daartoe verplicht. Maar als een heiden tot het jodendom wil overgaan, moet hij zich inderdaad laten besnijden. Anders kan hij niet geheel en al tot het volk van God behoren. In de tijd van het Nieuwe Testament was voor de mannen die naar de synagoge overkwamen de besnijdenis en een waterbad, een soort doop, voorgeschreven, voor de vrouwen alleen het waterbad.

Er is namelijk in de Oudheid een dubbele beweging aan te geven. Aan de ene kant is er een virulent antisemitisme aan te wijzen, aan de andere kant geniet het jodendom ook een grote populariteit vanwege zijn hoogstaande moraal. Vele niet-Joden sympathiseerden dan ook met de synagoge. In Handelingen komen we ze tegen als de ‘godvrezenden’ (Hand. 10:2,22). Ze leefden tot op zekere hoogte volgens de geboden van de Torah, maar de laatste barrières waren moeilijk te nemen. De besnijdenis markeerde een breuk met oude leefwereld, ook in sociaal opzicht. Het eten van kosjer voedsel moet het moeilijk gemaakt hebben oude familie- of vriendschapsbanden vast te houden. Vandaar dat velen er voor terugdeinsden om zich te laten besnijden en proseliet, bekeerling te worden.

Paulus: geloof in Jezus Christus is voldoende

In het Nieuwe Testament is het Paulus die de wissel omzet. Dat heeft hij niet in zijn eentje gedaan, dat zou hem niet gelukt zijn. Het boek Handelingen laat zien dat er een draagvlak voor was, maar Paulus heeft de beslissing theologisch doordacht en uitgewerkt.

Deze beslissing: sinds het kruis en de opstanding van Jezus Christus mogen niet-Joden bij het volk van God horen zonder dat ze zich laten besnijden en kosjer eten. We moeten beseffen dat in Paulus’ tijd synagoge en kerk nog geen absoluut gescheiden werelden zijn. Paulus is een Jood die regelmatig naar de synagoge gaat en hoopt dat het hele volk Israël zijn Messias zal erkennen en, meer nog, dat ook de volkeren massaal deze Messias van God zullen

5. Ook Paulus heeft het in 1 Kor. 7:18 over een poging om de besnijdenis te verhelpen.

aanvaarden en aanbidden. Daarom vindt hij het belangrijk dat er voor hen geen onnodige barrières worden opgeworpen. Dus geen besnijdenis en geen spijswetten. Geloof in Christus' kruis en opstanding is voldoende. In de brief aan de Galatiërs fulmineert Paulus tegen die Jezus-aanhangers die alsnog de besnijdenis verplicht willen stellen voor niet-Joden.

Andere Joden, zowel zij die Jezus als de Messias aanvaarden als zij die Hem verwierpen, vonden dit een te gemakkelijke weg. Het jodendom wantrouwt al gauw wat makkelijk is. Een heiden die Jood wordt, moet het juk van de Torah op zich nemen en nu zei Paulus dat er een toegangsweg was tot Israëls volk en Israëls God met minder inzet dan vroeger. Zonder besnijdenis, zonder spijswetten, zonder die punten waarvoor hun voorvaderen een bittere strijd hadden geleverd.

Een tweedeling in de geboden

Ik zei boven al iets over de Noachitische geboden. De geboden van het Oude Testament zijn in principe aan Israël gegeven, maar een aantal ervan gelden ook voor de volkeren: de Noachitische geboden. Ontucht en bloedvergieten zijn voor de *gojim* net zo verboden als voor de Israëlieten.

Dat Paulus dus een tweedeling hanteert in de geboden van de oudtestamentische Schrift is niet zo vreemd. Dat was gebruikelijk in het jodendom. Het nieuwe is dat hij beweert dat niet-Joden sinds Jezus Christus ten volle behoren kunnen tot het volk van God zonder alle geboden van de Torah te vervullen.

Hoe valt deze tweedeling bij Paulus in de praktijk uit? Met andere woorden: wat geldt ook voor de gelovigen uit de heidenen? Hier luistert het nauw. In het eerste deel van Paulus' brieven lijkt het soms alsof hij alleen maar negatief over de wet kan spreken. Waarom hij dat doet, is in het bestek van dit boek niet uit te leggen. In elk geval moeten we erop letten dat veel oudtestamentische geboden in het tweede deel van zijn brieven weer terugkomen. Lees bijvoorbeeld Galaten 5:13-6:18 en de brief aan de Romeinen vanaf hoofdstuk 12. De Schriften bleven normatief voor de eerste christenen, ook al vond er een schifting van de oude woorden plaats.

Het rituele en het morele

Op Paulus' gezag laten we ons als gelovigen uit de heidenen zeggen dat wij onze zonen niet hoeven te besnijden. Maar welke oudtestamentische geboden gelden voor ons dan nog wel en welke niet meer? Dat is nog niet zo'n eenvoudige kwestie.

Dat blijkt uit de Tien Woorden van Exodus 20. Was het maar zo dat het hier eenvoudig in stond wat voor alle mensen Jood en niet-Jood geldt. Maar ook deze Tien Woorden kennen een gebod dat christenen voor verouderd hebben verklaard: het sabbatsgebod (zie hst. 3). Bovendien, zo zagen we in de inleiding, kunnen we niet zeggen dat de geboden die we buiten deze Tien Woorden vinden ons, als niet-Joden niets te zeggen hebben.

De christelijke theologie heeft in het verleden het probleem proberen op te lossen door te onderscheiden tussen de morele en de ceremoniële wetten van het Oude Testament. De offerwetten bijvoorbeeld waren ceremonieel en verwezen naar het offer van Christus, dat, eenmaal gebracht, deze wetten overbodig maakte. De morele wetten echter bleven van kracht: niet stelen, niet doden enzovoort.

Misschien is het iets ingewikkelder dan deze tweedeling suggereert, maar er ligt in elk geval een besef achter dat niet alle geboden van het Oude Testament voor de

nieuwtestamentische gemeente (van overwegend niet-Joodse gelovigen) geldt. De tweedeling komt in grote lijnen ook neer op wat we tegenwoordig het verschil tussen het morele en het rituele zouden noemen.

Met het rituele bedoelen we de offerwetgeving, maar ook alle geboden die Israël moest onderscheiden van de volkeren. We noemden al de besnijdenis en de spijswetten, maar we kunnen ook denken aan onreinheid die veroorzaakt wordt door de aanraking van een dode en een melaatse.

Zo makkelijk is het volgens Paulus nu ook weer niet

Hierboven ging het over het verwijt aan Paulus dat hij het op deze manier wel erg makkelijk maakte om tot het volk van God te gaan behoren. Wie zijn brieven leest, merkt dat dat nogal mee valt. Of tegen. Het gebod van God heeft namelijk met je hele leven te maken. Hij vraagt aan de lezers van Romeinen dat ze hun lichamen (zeg maar zichzelf) zullen toewijden aan God als een offer (12:1).

Een boodschap voor ons?

Laat het duidelijk zijn dat niet-Joden niet verplicht zijn om hun zonen te besnijden. Maar dat betekent niet dat de Bijbelstukken die over de besnijdenis gaan voor ons, niet-Joden, geen betekenis hebben.

De besnijdenis is het teken van Gods verbond met Israël. Als de nieuwtestamentische gemeente met Israël verbonden is, zal ze ook moeten nadenken over dit teken. Op welke wijze heeft God daardoor tot Israël gesproken en op welke wijze hebben ook wij een boodschap aan deze woorden? Het woord verbond geeft ook voor ons treffend aan hoe de verhouding tussen God en mensen ligt. God neemt het initiatief en vraagt vervolgens ons om trouw te zijn binnen deze verhouding.

Trouwens ook de woorden van de profeten die waarschuwen tegen een uiterlijke besnijdenis zonder ‘besnijdenis van het hart’ geven ons stof tot nadenken. Een religieuze status zonder daadwerkelijke gehoorzaamheid aan Gods geboden is waardeloos. Je hoeft je zoon niet te laten besnijden om toch een boodschap te hebben aan wat Wet en Profeten over de besnijdenis zeggen.

Stelling

In de Bijbel wordt het gebod om je zoon te besnijden nergens gegeven aan niet-Joden.

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

Genesis 17:9-14; 23-27 en Gal. 5:1-12

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?

- 2 Helpt dit hoofdstuk u om te zien dat een beroep op een enkele Bijbeltekst ongewenst is en zelfs misleidend kan zijn?
- 3 Als Paulus de verplichting tot besnijdenis voor niet-Joden afwijst en zelfs afraadt, betekent dat nog niet dat hij het voor Joden veroordeelt. Wat vindt u van de nog steeds bestaande Joodse gewoonte om hun zonen te besnijden?
- 4 Is het christendom in vergelijking met het jodendom een ‘gemakkelijke godsdienst’?

Hoofdstuk 2

Kosjer eten of niet?

We zagen in het vorige hoofdstuk al dat de spijswetten tot de belangrijkste regels behoren waardoor de Jood zich van de niet-Jood onderscheidt. In dit hoofdstuk zullen we zien wat dit gebod voor Joden betekent en waarom niet-Joodse gelovigen menen dat deze geboden niet voor hen gelden .

De oudtestamentische spijswetten

Voor niet-Joden is het een vreemd geheel van geboden en verboden wat er in het Oude Testament over de spijswetten staat. Daar komt bij dat het complex aan rabbijnse voorschriften op dit punt ook niet zonder meer op het Oude Testament is terug te voeren. Een van de grondregels van de Joodse keuken, dat vleeswaren en melkspijzen niet gecombineerd mogen worden, is niet in het Oude Testament te vinden. Het wordt wel ingelezen in het verbod om een bokje te koken in de melk van zijn moeder, maar die regel heeft in Exodus 23:19 nog niet zo'n wijde strekking. Deze tekst zal van oorsprong wel tegen bepaalde Kanaänitische gebruiken zijn gericht.

Een grondregel die we wel duidelijk in Israëls Heilige Schrift vinden, is dat alleen het vlees van herkauwers met gespleten hoeven gegeten mag worden (Lev. 11). Dus wel rund en schaap, maar niet varken en kameel. Niet altijd is duidelijk welke dieren daaronder vallen en nog steeds buigen rabbijnen zich over de vraag welke dieren binnen en welke buiten deze categorie vallen.

Ook het gebruik van bloed en dus ook van vlees dat niet goed uitgebloed is, is verboden. 'Het bloed is de ziel' zegt Deuteronomium 12:23. Dat geldt dus voor bloedworst en biefstuk, maar ook bij een ei moet zorgvuldig gekeken worden of er geen spoor van bloed meer in te vinden is.

De spijswetten waren en zijn, net als de besnijdenis, kenmerkend voor het Joodse geloof. In de tijd van de Makkabeeën, toen de Joodse religie verboden werd door de Syrische overheersers, hadden wetsgetrouwe Joden hun leven ervoor over om ze te handhaven. Het apocriefe boek 2 Makkabeeën vertelt over martelaars die ter wille van dit gebod hun leven lieten (hst. 6 en 7). Dat maakt duidelijk dat de handhaving van dit gebod wezenlijk is voor de Jood.

Ethiek en etiquette

Het is typisch christelijk te vragen naar de zin ervan. Wat is de zin van deze voor ons gevoel veelal willekeurige bepalingen? Welwillende beoordelaars menen soms te ontdekken dat deze oude bepalingen stroken met de uitkomsten van modern wetenschappelijk onderzoek. Varkensvlees zou ongezonder zijn dan rundvlees en daaruit blijkt maar weer dat de Bijbel zijn tijd ver vooruit was.

Maar hiermee missen we het eigenlijke punt. De Jood weet ook niet meer wat de oorspronkelijke betekenis en zin van deze geboden is, maar dat doet er ook niet toe. Het is een gebod. Van God. En dus moet hij zich er aan houden. Punt uit.

Dat lijkt willekeurig. Het schijnt een onmondige houding te verraden. Moderne mensen willen immers weten waarom ze iets doen moeten. Dan pas zijn ze gemotiveerd. Maar misschien helpt de volgende benadering ons verder.

Wij kennen het verschil tussen de ethiek en de etiquette. Het gaat in een handboek van de etiquette niet om de grote morele thema's als doodslaan, liegen en stelen. Het gaat om de omgangsvormen. Wat is *done* en wat is *not done*?

Als welopgevoede mensen laten we geen boer als we aan een diner zitten. We zullen niet zeggen dat het slecht is en nog minder dat het zondig is. In China schijnt men het wel te doen, juist als teken van waardering. 's Lands wijs, 's lands eer geldt hier. Maar wij doen het niet. Dat is een gegroeide stilzwijgende overeenkomst, een code, een *gentlemen's agreement* in onze samenleving. Etiquette kan wel eens lastig zijn (wat wordt er precies van mij verwacht?), maar meestal is het makkelijk omdat je weet waaraan je je te houden hebt. Zonder etiquette zouden we veel onzekerder zijn en minder weten hoe de ander ons gedrag interpreteert en hoe wij dat van de ander moeten duiden. Gedragsregels helpen om het leven leefbaar te maken en te houden.

Veel van de geboden van Israël kunnen we als 'bijbelse etiquette' bestempelen. Offers, spijswetten, reinheidsregels enzovoort zijn de omgangsvormen die tussen God en Israël gelden. Ze zijn van andere aard dan de grote morele regels betreffende diefstal en moord. Dat beseft het jodendom zelf ook, blijkens het feit dat deze 'etiquette' niet voor de *gojim*, de niet-Joden, maar alleen voor Israël geldt.

Jezus' houding

In de etiquette zijn er rekkelijken en preciezen. Altijd. Dat geldt ook voor Israëls 'etiquette'. Hoe ver gaat me in de uitwerking en toepassing van bepaalde regels? En welk doel dient het? Dient het inderdaad de onderlinge omgang of verwordt het tot een demonstratie van eigen weten en kunnen?

Jezus behoort volgens de verhalen van de Evangelieën niet tot de preciezen. Volgens Hem maakt dat wat van buiten naar binnen gaat een mens niet onrein, maar dat wat van binnen naar buiten gaat (Mar. 7:18-23). Met andere woorden: niet voedsel verontreinigt, maar slechte verlangens, verkeerde woorden en zondige daden.

In het algemeen houdt Jezus zich wel aan de regels. Hij laat offers brengen, houdt de sabbat, maar Hij weet ook dat deze geboden een grens hebben. Als ze namelijk de menselijkheid niet meer dienen, maar schaden, moeten ze gerelativeerd worden. Barmhartigheid staat volgens Jezus hoger op Gods lijst dan offers (Mat. 9:13; 12:7). Dit inzicht hadden de oudtestamentische profeten trouwens al, want Jezus citeert hier uit de profeet Hosea (6:6).

In het verleden hebben christelijke theologen te vaak Jezus als een ruimdenkende verlichte leraar gezet tegenover de bekrompen Joodse rabbi's (van alle tijden!) die vasthouden aan de letter van de wet. Dat is een karikatuur en een kwalijke ook. Binnen elke religie zijn altijd polen. Aan de ene kant mensen die menen dat het doel van het gebod, een menswaardige samenleving, het beste wordt gediend door nauwlettend vast te houden aan de letter van de wet (anders gaan mensen 'rommelen'). Aan de andere kant mensen die denken dat dat doel het beste kan worden nagestreefd door steeds te zoeken naar de geest van de wet (anders komen mensen in een kramp terecht).

Jezus zit meer op de tweede lijn. En Hij was niet de enige rabbi die zo dacht. Van zijn tijdgenoot Hillel zijn vergelijkbare uitspraken bekend, waarbij de barmhartigheid het wint van de letter. Of nog beter gezegd: waarbij de letter zo wordt uitgelegd dat de ze de menselijkheid dient.

Petrus en Cornelius

Met de Evangelieën blijven we binnen de wereld van het jodendom. Binnen de worsteling die daar geschiedt om de oudtestamentische geboden recht te doen. De discipelen van Jezus waren namelijk allemaal Joden. In het boek Handelingen komen we in een totaal andere situatie terecht. We worden daar geconfronteerd met de vraag: gelden deze geboden ook voor niet-Joden die zich bekeren tot de God van Israël en zijn Messias? Het antwoord is: nee.

In Handelingen 10 en 11 zien we hoeveel moeite het gekost heeft om tot deze beslissing te komen. Cornelius is een Romeinse hoofdman, een niet-Jood, die tot de kring van de godvrezenden behoort, de groep van heidense sympathisanten met de synagoge. Officieel behoren ze niet tot het Joodse volk omdat ze de laatste stap van de besnijdenis niet hadden gezet (zie ook hoofdstuk 1).

Deze man krijgt een engelperschijning en hoort dat hij Petrus moet laten komen. De wezenlijke vraag waar het om gaat is of deze heiden tot de gemeente van Christus mag toetreden, een gemeente die tot op dat moment uit Joden bestaat en zo ja, op welke voorwaarden dan. Een vraag die daar direct mee verbonden is, is wat dat voor Petrus als Jood betekent, of Petrus bijvoorbeeld het huis van Cornelius binnen mag gaan en met niet-Joden mag eten..

Terwijl deze hoofdman een engelperschijning heeft gehad, heeft Petrus ook een visioen gekregen. Hij ziet een laken uit de hemel neerdalen met daarin allerlei gedierte, rein en onrein. Een stem zegt: 'Sta op Petrus, slacht en eet' (Hand. 10:13-16). Petrus weigert en zijn verweer is dat hij nog nooit iets gegeten heeft dat onrein is. Zo gaat dat tot drie keer toe.

Toch gaat het nu voor Petrus dagen. Als hem gevraagd wordt om naar de heiden Cornelius toe te gaan en zijn huis te betreden, begrijpt hij dat dat voortaan toegestaan is en dat deze barrière geslecht is. Hij zegt, als hij het huis van Cornelius binnengaat: 'Gij weet, hoe het een Jood verboden is zich te voegen bij of te gaan tot een niet-Jood; doch mij heeft God doen zien, dat ik niemand onheilig of onrein mag noemen. Daarom ben ik ook zonder tegenspreken op uw uitnodiging gekomen' (Hand. 10:28b-29a). Dat wil dus zeggen dat het onderscheid tussen rein en onrein niet langer mag functioneren om Joden en niet-Joden van elkaar te scheiden.

Dat betekent in de eerste plaats dat Cornelius, een niet-Jood, tot het volk van God mag gaan behoren zonder dat hij zich aan alle geboden voor Israël houdt. Handelingen vertelt dan ook dat Cornelius de Geest ontvangt en gedoopt wordt zonder dat hij besneden wordt.

Maar voor de Joodse Jezusgelovigen was het zeker zo ingrijpend. Binnen de gemeente van Jezus Christus kon het traditionele verschil tussen rein en onrein niet langer een scheiding tussen Jood en heiden inhouden. Petrus gaat dan ook het huis van Cornelius binnen. De beschuldiging die daarna tegen Petrus ingebracht wordt, is te verwachten: 'Gij zijt binnengegaan bij onbesnedenen en hebt met hen gegeten' (11:3). Dat heeft Petrus niet zomaar gedaan. Hij zal daarbij ongetwijfeld gedacht hebben aan het visioen van het laken.

Het besluit ten aanzien van de spijswetten ging dus nog verder voor de Joodse Jezusgelovigen dan wat er inzake de besnijdenis was besloten. Dat *gojim* zonder besneden te worden tot het volk van God konden gaan behoren, raakte de Joodse gelovigen wel, maar indirect. Dat de spijswetten tijdens een gezamenlijke maaltijd van Joden en niet-Joden niet in acht werden genomen, raakte de Joden veel dieper. Hoe diep zien we in de volgende situatie.

Petrus en Paulus in Antiochië

In de brief aan de Galatiërs beschrijft Paulus een problematische situatie in Antiochië. Deze metropool was al vroeg een centrum van christelijk leven. In deze stad bestaat een gemengde

gemeente, dat wil zeggen: gelovigen uit de Joden en gelovigen uit de heidenen leven met elkaar als één gemeente, als één 'lichaam', één corpus. Hoe revolutionair dat was, is moeilijk te beseffen voor ons, maar uit Paulus' beschrijving kunnen we ons er wel iets bij voorstellen.

Tijdens een bezoek van Petrus aan de christelijke gemeente daar gebeurt het. Er wordt samen gegeten door gelovigen van Joodse en van heidense afkomst. Het zal daar hoogstwaarschijnlijk niet kosjer aan toe gegaan zijn. Petrus doet daar ook aan mee. Totdat er een delegatie uit Jeruzalem verschijnt, geestverwanten van Jakobus, die op het oude standpunt staan dat een Jood, ook al heeft Hij Jezus als Heer aanvaard, zich aan de oudtestamentische geboden moet houden, ook aan de spijswetten. Petrus schrikt terug voor zijn eigen besluit, is bang voor zijn goede naam en faam en zondert zich af met de broeders 'uit de kring van Jakobus' (Gal. 2:11-14).

Paulus meent dat hij er iets van moet zeggen en spreekt in dit verband van huichelarij (Gal. 2:13). Het was voor hem een kernpunt: de nieuwe eenheid in Jezus Christus laat niet toe dat er twee tafels staan: één voor de Joden en één voor de niet-Joden. De verhouding tussen Paulus en de broeders uit Jeruzalem zou er langdurig door verstoord worden.

WWJD of WWPS?

We hebben in dit hoofdstuk een tweede voorbeeld van een oudtestamentisch gebod dat christenen (uit de heidenen) ter zijde hebben geschoven vanuit het besef dat niet alle geboden van Israël ook voor hen gelden. Wat simpel gezegd: wel de ethiek van het Oude Testament, maar niet de 'etiquette' ervan.

Het is niet zonder slag of stoot gegaan, maar de beslissing is genomen en door de meerderheid van de kerk gedragen. Er ligt een vooronderstelling achter die niet altijd helder overzien wordt, namelijk deze: het voorbeeld en de levenswijze van Jezus is maar tot op zekere hoogte bindend en wegwijzend voor ons.

Een paar jaar geleden verschenen armbandjes met daarop de letters WWJD: What would Jesus do? Met andere woorden: de drager ervan moet zich in alle levenssituaties afvragen: wat zou Jezus doen? Het lijkt me dat de meesten het maar gedeeltelijk in praktijk brengen: ze rusten niet op de zaterdag en gaan niet, zoals Jezus deed, op die dag naar de synagoge. En zo zou er meer te noemen zijn.

Misschien helpt de lettercombinatie WWPS ons verder: What would Paul say? Wat zou Paulus zeggen? Paulus is, zeiden we al eerder, de grote hermeneut van het christendom die ons in de overgang van synagoge naar kerk geholpen heeft om te ontdekken op welke wijze de gelovigen uit de heidenen het Oude Testament mogen lezen.

Een boodschap voor ons?

In het spoor van Paulus heeft de kerk de gelovigen uit de heidenen niet willen verplichten om kosjer te eten. Maar de Joodse levensstijl stelt aan ons, christenen wel een vraag. Joden zijn er, veel meer dan christenen, op uit om een innerlijke houding ook in uiterlijk gedrag zichtbaar te maken. De islam lijkt hierin trouwens meer op het jodendom dan op het christendom. De (traditionele) rooms-katholieken hebben hier nog meer van dan de protestanten.

In het protestantse geloofstype wordt het geloof sterk verinnerlijkt. Het gaat om de gerichtheid van het hart op God en de goede gezindheid tegenover de naaste. Vaste codes en herkenbaar gedrag worden al gauw gezien als een gevaar: het gaat immers niet om de uiterlijke vorm, maar om de innerlijke houding.

De zwakte van dit geloofstype is tweevoudig. Vaste gewoonten en uiterlijke patronen helpen een mens om in een bepaald spoor te blijven. Vaste gebedstijden bevorderen het innerlijk leven van de gelovige toch meer dan bidden als we daar behoefte aan hebben.

In de tweede plaats kan een uiterlijk patroon de herkenbaarheid van een gemeenschap ten goede komen. Zo hebben de spijswetten van het Oude Testament wel gewerkt. Het is de vraag of het jodendom nog zou bestaan als Joden deze hulpmiddelen niet hadden gehad. Ook zonder deze geboden letterlijk op te volgen, kun je wel over dit punt nadenken.

Stelling

Soms komen wij met de vraag ‘Wat zou Paulus zeggen?’ verder dan met de vraag ‘Wat zou Jezus doen?’

Bijbelstuk om te lezen, te overdenken en te bespreken

Handelingen 10

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Hoe moeilijk het is om eenmaal ingenomen standpunten los te laten, kunnen we aan Petrus zien. We zien dat in Handelingen 10 (Petrus’ drie maal herhaalde weigering), maar ook in Galaten 2 (waar Petrus zijn nieuwe inzicht verloochent). Probeer u in te leven in de situatie van de verschillende partijen in Antiochië. U kunt de gespreksgroep opdelen in drieën: de ene groep verzamelt argumenten voor het traditionele standpunt (‘uit de kring van Jakobus’), de andere groep laat Paulus aan het woord komen en een derde groep verwoordt het standpunt van Petrus. Iets dergelijks kan ook in een rollenspel gebeuren.
- 3 Gelden de oudtestamentische geboden betreffende de besnijdenis, het kosjer eten en de sabbat nog steeds voor Joden, ook als ze tot de gemeente van Jezus Christus zijn toegetreden (de zgn. Messiasbelijdende Joden)?
- 4 Het contact tussen Joden en niet-Joden wordt dikwijls bemoeilijkt door de spijswetten. Joden willen alleen kosjer eten nuttigen. Verloochenen we het standpunt van Petrus in Handelingen 10 en dat van Paulus in Galaten 2 als we in geval van een gezamenlijk etentje een kosjere maaltijd aanbevelen? Wij leven niet rond 50 nC. Hebben christenen wellicht door hun eeuwenlange antisemitisme wat goed te maken? Zou zo’n voorstel in het kader van een zekere *Wiedergutmachung* beide partijen verder helpen?

Hoofdstuk 3

Is de zondag een verschoven sabbat?

Het gebod om de sabbat te houden is het derde voorschrift dat wezenlijk is voor de Joodse identiteit en waarvan de christenen van niet-Joodse afkomst hebben gezegd dat het niet voor hen gold. Maar hier lag wel een probleem omdat het sabbatsgebod in de Tien Woorden stond (Ex. 20:8-11; Deut.5:12-15), geboden die ook voor christenen een beslissend gezag hadden. Christenen hebben dit probleem opgelost door de zondag te proclameren als de dag die in plaats van de zaterdag is gekomen. Met hoeveel recht?

In het Oude Testament

Binnen de Tien Woorden krijgt het sabbatsgebod veel aandacht. Aan dit gebod worden de meeste woorden besteed. En ook in andere oudtestamentische teksten blijkt het een belangrijk gebod voor Israël te zijn. Op stelen staat als straf het geven van een vergoeding, op moord staat de doodstraf. Het overtreden van het sabbatsgebod valt in de laatste categorie: het moet met de dood bestraft worden (Num. 15:35; vgl. Ex. 35:2-3).

Het sabbatsgebod is een van de geboden waarbij een motief gegeven wordt: ‘want in zes dagen heeft de HERE de hemel en de aarde geschapen en Hij rustte op de zevende dag’ (Ex. 20:11). En in de versie van Deuteronomium 5:15 wordt de Israëliet gewezen op het feit dat hijzelf slaaf in Egypte is geweest en daarom ook de mensen die voor hem werken rust moet gunnen.

Een van de Tien Woorden

‘Gedenk de sabbatdag dat gij die heiligt’ lezen we in de Toen Geboden. Het staat tussen de andere geboden in en op het eerste gezicht wijst niets binnen de Tien Woorden erop dat we hier met een andersoortig gebod te maken hebben dat minder gezag heeft dan de overige negen..

Toch is er in de Bijbel een besef dat het om een gebod gaat dat anders is dan de andere. De profeten beschuldigen de volken buiten Israël dat ze zich schuldig hebben gemaakt aan wreedheden, aan moord, aan deportatie aan geweld tegen zwangere vrouwen (bijv. Am. 1-2), maar nooit dat ze de sabbat hebben overtreden. De Jood weet dat het om een typisch Joods gebod gaat. Zo is het in het jodendom mogelijk om aan een niet-Jood op sabbat te vragen om het licht aan te doen, iets dat hij zichzelf niet toestaat. Christenen vinden dit soms huichelachtig, maar voor de Jood is er geen enkel probleem. Een niet-Jood doet er geen kwaad mee. Het sabbatsgebod geldt niet voor hem of haar.

Van sabbat naar zondag

In het Nieuwe Testament vormt de sabbat nergens een expliciet thema zoals de besnijdenis en de spijswetten. Natuurlijk heeft Jezus regelmatig onenigheid met de Farizeeërs over de uitleg van dit gebod, maar dan gaat het om de vraag hoe ver dit gebod gaat en niet over het gebod als zodanig. Het verschil gaat dan over de vraag of het sabbatsgebod soms niet moet wijken ter wille van de barmhartigheid. Jezus heeft de sabbat als zodanig niet willen afschaffen. Hij ging op sabbat naar de synagoge en niet op zondag naar de kerk.

We vinden in het Nieuwe Testament nergens een beslissing van de apostelen of oudsten dat voortaan de sabbat vervangen zal worden door de zondag. Wel vinden we bij Paulus in zijn brieven relativerende opmerkingen over het onderhouden van allerlei dagen, waarmee hij waarschijnlijk ook de sabbat bedoelt (Rom. 14:5; Gal. 4:10). Ook in Kolossenzen 2:16-17 wordt de sabbat gerelativeerd: 'Laat dan niemand u blijven oordelen inzake eten en drinken of op het stuk van een feestdag, nieuwe maan of sabbat, dingen, die slechts een schaduw zijn van hetgeen komen moest, terwijl de werkelijkheid van Christus is'.

Verder zien we in het Nieuwe Testament, niet als gebod maar als praktijk, dat de eerste christenen op de eerste dag samen kwamen om 'het brood te breken' en God te prijzen. Kortom, ze hadden op zondag een viering. Zo lezen we in Handelingen 20:7: 'En toen wij op de eerste dag der week samengekomen waren om brood te breken...' In Openbaring 1:10 lezen we dat Johannes op Patmos een verschijning krijgt van de opgestane Heer 'op de dag van de Heer', dat is zijn opstandingsdag.

De achterliggende gedachte is inderdaad: wij komen samen op de dag waarop Christus is opgestaan, de dag van zijn opstanding. Nadrukkelijk zeggen de evangelieverhalen ook dat de vrouwen op de eerste dag van de week naar het graf gingen en het leeg vonden (Mar. 16:2 enz.).

De conclusie is dat de zondag door de eerste christenen gevierd is, niet op grond van een openbaring of profetie die zij hadden ontvangen (zoals Petrus een visioen kreeg betreffende de spijswetten), maar als een gegroeide gewoonte vanuit het besef dat iets dergelijks gepast was omdat Jezus op de eerste dag van de week was opgestaan.

In de eerste tijd van haar bestaan heeft de christelijke gemeente, die overwegend uit Joden bestond, ongetwijfeld ook de sabbat gevierd. Waarschijnlijk lopen deze sporen nog lang naast elkaar. Later, als het aantal Joden in de kerk afneemt en de anti-Joodse stemming toeneemt, wordt het verdacht om als christen de sabbat te vieren en wordt de zondag de enige wekelijkse feestdag. Door de christelijke keizer Constantijn wordt dit zelfs wettelijk vastgelegd.

De zondag als een verschoven sabbat

In de kerk is de zondag vaak gezien als een verschoven sabbat. De oudtestamentische bepalingen van de sabbat zouden voor de nieuwtestamentische gemeente nog precies zo gelden, maar dan een dag later. Met name de puriteinse richting binnen het gereformeerd protestantisme maakte zich sterk voor deze opvatting. De zeventiende-eeuwse theoloog Gisbertus Voetius verdedigde dit standpunt met klem. Daarachter lag natuurlijk het besef dat een van de tien geboden niet zomaar weg kon vallen voor christenen. De zondagsheiliging moest dan ook met even grote nauwgezetheid in achtgenomen worden als de sabbat in het orthodoxe jodendom. Deze mening kan zich niet beroepen op het Nieuwe Testament. Er is geen Bijbeltekst die de zondagsviering als een gebod proclameert.

Terug naar de sabbat

Soms laait ineens de discussie binnen de kerk weer op: moeten we niet terug naar de letterlijke uitleg van het vierde gebod: 'gedenk de sabbatdag, dat ge die heiligt...'? Dus rust op de zaterdag. Al anderhalve eeuw kennen we de Zevende-dags Adventisten die dit consequent doen en op zaterdag hun bijeenkomsten houden. En zo zijn er meer groepen te noemen.

Hun argument is: het staat gewoon in de Bijbel en wie zijn wij om dat te veranderen? Ze hebben een sterk punt, vooral tegenover die christenen die zichzelf bijbelgetrouw noemen.

Zijn zij wel zo bijbelgetrouw? Waarom rusten ze dan niet op zaterdag zoals in de Bijbel staat? Ook de meest bijbelgetrouwe christen blijkt halverwege te blijven steken.

Hier wreekt zich een gebrek aan hermeneutische doordenking. Wat betekent het dat wij als gelovigen uit de heidenen luisteren naar het boek van Israël? Dus luisteren naar een boek dat niet primair voor ons geschreven is? Nogmaals: het is de verdienste van Paulus geweest dat hij daarover heeft nagedacht en een paar wissels voor de gelovigen uit de heidenen heeft omgezet.

Ook 'sabbatisten' (christenen die de sabbat houden) zijn minder consequent dan ze zelf wellicht denken. Waarom houden ze zich niet aan de spijswetten die in dezelfde Bijbel staan? Sommigen schijnen dat trouwens inderdaad te doen. Maar waarom laten ze dan ook niet hun zonen besnijden? Ook dat is een bijbels gebod. Bijbelgetrouw zijn is lastiger dan op het eerste gezicht lijkt. Het vraagt in elk geval een goede doordenking van de vragen. Is het trouwens zo bijbelgetrouw om een gebod te willen volbrengen dat je niet eens gekregen hebt?

Wij zijn Israël niet

Sabbatistische christenen hebben in het algemeen veel op met het Oude Testament en met het volk Israël. In zekere zin vereenzelvigen ze zich met dit volk. Ze willen de geboden die God aan Israël gegeven heeft ook volbrengen en daarmee meer op Israël lijken en meer bij Israël horen.

Paulus zou hier niet blij mee zijn geweest. Hij noemt het in Galaten *ioudaïzein*, als Jood leven. Dat hoeft niet, dat moeten we als gelovigen uit de heidenen niet willen. Het is Joodje spelen. Het wil respect voor Israël tonen, maar in feite ontkent het het wezenlijke verschil tussen Israël en (de gelovigen uit) de heidenen. Daar is niemand mee gediend. God niet, Israël niet en wijzelf ook niet. Aan christen zijn hebben we onze handen wel vol.

Een boodschap voor ons?

De theoloog Voetius beschouwde de zondag als een verschoven sabbat en liet alle oudtestamentische bepalingen ten volle voor de nieuwtestamentische gemeente gelden. Zo kan het niet, zagen we. Maar hij heeft wel een punt.

Als het waar is dat in het sabbatsgebod ook wijsheid ligt en als het goed is voor een mens om één dag in de week rust te hebben, dan zal deze menselijke behoefte ook op de een of andere manier voor niet-Joden vorm moeten krijgen. In het communistische Rusland heeft men wel geëxperimenteerd met één vrije dag per tien dagen, maar het werd geen succes. Blijkbaar kunnen we dit bijbelse ritme niet straffeloos verstoren. In die zin is er ook wat goeds te zeggen voor de zondag als een dag die anders is dan de andere dagen.

Stelling

We vinden nergens in het Nieuwe Testament een gebod om de rustdag te verschuiven van de sabbat naar de zondag.

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

Numeri 15:32-36 en Handelingen 20:1-12

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Vindt u ook dat we op het punt van sabbat en zondag eveneens beter kunnen vragen ‘Wat zou Paulus zeggen?’, dan: ‘Wat zou Jezus doen?’ (zie ook het vorige hoofdstuk).
- 3 Helpt de gedachte dat wij geen Joden zijn u om te zien dat bepaalde geboden van het Oude Testament dan ook niet voor ons gelden?
- 4 Welke elementen van de oudtestamentische sabbat wilt u graag in de zondag vasthouden?

Hoofdstuk 4

Een harem vol vrouwen

Dit hoofdstuk gaat over de oudtestamentische teksten die spreken over de polygamie, in het Nederlands met een minder fraai woord ook wel veelwijverij genoemd: het huwelijk van één man met meer vrouwen. Dat is in de theologische discussies van het moment geen *hot item* en daarom heb ik het ook gekozen. Juist van een strijd die gestreden is, kunnen we leren. Juist op de punten waarvan wij zeggen: ‘Dat kon toen wel, maar nu niet’, of ‘Dat gold toen wel, maar nu niet’, kunnen we iets ontdekken. Namelijk dat niet alle geboden van de Bijbel voor ons gelden. Of, als ze wel gelden, dat ze toch weer anders gelden dan toen.

Bovendien worden we vaak verrast door de actualiteit van thema’s die we allang als versleten hadden weggezet. Dat kan ook met de polygamie het geval zijn. Het zou wel eens kunnen dat onze islamitische buurman, die ook iets van het christendom en onze Heilige Schrift weet, in gesprek tegen ons zegt: ‘Waarom verbieden jullie het dat een man meer vrouwen heeft? In de Bijbel wordt het ook toegestaan. Kijk naar Abraham, naar David en Salomo’. Het is bij uitstek een vraag van de hermeneutiek om daarover na te denken.

In het Oude Testament

In de tijd die het Oude Testament beschrijft, wordt het in Israël als normaal gezien dat een man meer vrouwen heeft. Zo was het in de landen rondom Israël ook. Zo is het in het Midden Oosten vrijwel overal nog. De islam heeft gesanctioneerd wat al lang vóór de islam bestond.

We komen het niet bij de minsten in het Oude Testament tegen. We noemden Abraham, David en Salomo al. Daar zijn nog velen aan toe te voegen. Niet elke man zal het zich hebben kunnen permitteren om meer vrouwen te nemen, want een vrouw is duur. Zo is het in het Midden Oosten nog. De schrijver Rudi Rotthier komt in deze regio een Palestijnse buschauffeur tegen die overuren maakt. Hij is aan het sparen, vertelt hij: ‘... voor een tweede vrouw’.⁶ Koningen konden destijds een hele harem aanschaffen. Van David worden veel vrouwen vermeld en Salomo spant natuurlijk ook hierin de kroon.

Bevreemding

Wie wel eens in Istanbul geweest is en het paleis van de Ottomaanse vorsten bezocht heeft, krijgt een indruk van een harem. Een complex waar destijds tientallen, zo niet honderden vrouwen woonden die de hele dag in ledigheid doorbrachten en als voornaamste taak hadden om die ene man te behagen en voor hem en het land zonen te baren. Zo iets moet het paleis van Salomo ook geweest zijn. De schrijver van Koningen vertelt dat de koning 700 vrouwen en dan ook nog 300 concubines had (1 Kon. 11:3). Misschien is dat wat naar boven afgerond. In elk geval moest uit het aantal vrouwen dat een koning had zijn macht blijken.

Wie er lang over nadenkt en geen cultuurrelativist is, gaat het steeds vreemder vinden dat dat in de Bijbel staat. Het is ten diepste toch een systeem dat de vrouw van haar waarde en haar waardigheid berooft. Kan de Bijbel dat willen? Kan God dat willen?

6. De Koranroute (Amstel Uitgevers, 2005⁵) 267.

Schaduwkanten van de polygamie in het Oude Testament

Nu laat het Oude Testament zelf ook al zien dat het vaak ruzie in de tent was als een man meer vrouwen had. Sara en Hagar (Gen. 16), Lea en Rachel (Gen. 29-30), Hanna en Pennina (1 Sam. 1) zijn sprekende voorbeelden. Het ligt voor de hand dat jaloezie en afgunst een rol speelden, zeker als de man een lievelingsvrouw bleek te hebben. Of, belangrijker nog, als de ene vrouw wel en de andere geen kinderen baarde. Of wanneer de vrouw alleen maar meisjes voortbracht.

Daar komt nog iets bij: het boek Genesis begint niet met het verhaal van één man met twee vrouwen, maar met de geschiedenis van Adam en Eva. Dat is veelzeggend. En het Hooglied spreekt ook boekdelen. De verliefdheid en de liefde zingen ook hier het lied van: 'Jij en jij alleen'.

We kunnen ons afvragen of er in het Oude Testament, ook bij dit thema, niet verschillende lijnen lopen, de ene die polygamie als vanzelfsprekend aanvaardt en de andere die de schaduwkanten van dit systeem op indirecte wijze aan de orde stelt.

Begrijpelijk

Ik sprak hierboven al een moreel oordeel over de polygamie uit. Dat is ook moeilijk weg te stoppen. Toch is het goed om ons eerst af te vragen waarom een polygame samenleving zo in elkaar steekt.

Het heeft natuurlijk te maken met een vrouwenoverschot. Zeker in oorlogstijden waren de mannen schaars. Een vrouw alleen in het oude Oosten was ook kwetsbaar. Bovendien werd haar leven, als ze geen kinderen baarde, als een onvoltooid leven gezien. Wat ligt er meer voor de hand dan dat één man meer vrouwen neemt? Volgens vele psychologen en antropologen komt dat ook meer tegemoet aan de mannelijke aard dan het monogame systeem.

Als er in de familie een vrouw weduwe wordt dan heeft in het oude Israël de naastbestaande van de man, veelal de broer, de plicht om met deze vrouw trouwen, ook al is hij al gehuwd. Daar zal doorgaans niet veel romantiek aan te pas gekomen zijn. Het is een zakelijk gebeuren dat voor alle partijen goed wordt geacht. De vrouw heeft onderkomen en bescherming en bovendien doet het naar Israëlitisch besef ook recht aan de overleden man, want eventuele kinderen komen op zijn naam. Dat erotisch toch niet geheel uitgesloten is, bewijst het verhaal van Ruth.

Gebod van God?

Het probleem is niet 'dat het in de Bijbel staat'. De Bijbel is een realistisch boek dat ook de zwarte bladzijden van de mensengeschiedenis vertelt, te beginnen bij Adam en Eva, bij Kaïn en Abel. Het probleem is wel dat de bijbelschrijvers er van uitgaan dat het past in de door God gegeven ordening van het leven. Van aartsvaders en koningen wordt het zonder meer geaccepteerd.

Als de profeet Natan koning David bestraft om zijn overspel met Batseba zegt hij namens God: 'Ik heb u gezalfd tot koning over Israël en u gered uit de macht van Saul. Ik heb u gegeven het huis van uw heer, en de vrouwen van uw heer in uw schoot. Ik heb u gegeven het huis van Israël en Juda – en indien dat te weinig geweest was, dan had Ik u nog wel meer gegeven' (1 Sam 12:7b-8).

De spits van de kritiek is hier: God had u al zoveel vrouwen gegeven, moest u deze ene vrouw, en nog wel een getrouwde vrouw, er nu ook nog bij hebben? De vooronderstelling

is dat God polygamie aanvaardt en deze vrouwen ook daadwerkelijk aan David gegeven heeft.

We vinden polygamie als een door God gegeven ordening ook terug in de wetten van Israël en wel in de wet op het boven reeds besproken zwagerhuwelijk. Deuteronomium 25:5-10 geeft een duidelijk gebod: de broer van de overleden man moet met diens weduwe trouwen. Als hij weigert, wordt er terecht schande van gesproken. Hier is volgens het boek Deuteronomium Mozes aan het woord, de grote wetgever van Israël die namens God zijn volk de weg wijst.

Past God zich aan mensen aan?

De reformator Calvijn probeert ook uit het probleem te komen hoe God in het Oude Testament woorden kon spreken die op gespannen voet lijken te staan met wat het Nieuwe Testament ons verkondigt. Gaat het bijvoorbeeld in het Oude Testament niet vaak over aardse, tijdelijke welvaart, terwijl het Nieuwe Testament ons op een hoger doel richt: het Koninkrijk van God?

Calvijn erkent hier de spanning, maar lost dit op door te spreken over Gods *accomodatio*, Gods aanpassing. God past zich aan aan ons beperkte begrip, aan onze voorstellingswereld, aan onze manier van denken en leven. Dat is zijn barmhartigheid, want anders konden wij Hem niet verstaan.

Dat is een vruchtbaar gezichtspunt. Het typeert God als een God die contextueel spreekt en handelt. Gevaarlijke kanten zitten er natuurlijk ook aan deze theorie: van dat wat ons niet zint in de Bijbel of het Oude Testament kunnen we zeggen dat God dat eigenlijk zo niet bedoelde, maar zich aan ons heeft aangepast. Het lijkt me dat Calvijn zo te gemakkelijk de aardgerichtheid van het Oude Testament wegzet.

Niettemin kan dit gezichtspunt ons helpen om om te gaan met bijbelteksten die een moreel bedenkelijk standpunt als polygamie zonder meer aanvaarden en als een goddelijke ordening van het leven presenteren. Er ligt in elk geval een besef aan ten grondslag dat God niet *los van* onze culturele en maatschappelijke situatie zijn geboden geeft, maar *in* deze situatie.

In het Nieuwe Testament en het jodendom

Het Nieuwe Testament zegt niet zoveel over het vraagstuk van monogamie en polygamie. Maar uit de teksten blijkt dat het monogame huwelijk in de samenleving van die tijd terrein heeft gewonnen. Binnen de christelijke gemeenten is het waarschijnlijk norm geworden. Eén man met twee of meer vrouwen komen we nergens in het Nieuwe Testament tegen.

Als thema komt de polygamie trouwens überhaupt niet of nauwelijks aan de orde. Het zou kunnen dat 1 Timoteüs 3:2 en Titus 1:6 erover spreken. Als voorschrift voor de opzieners wordt daar gezegd dat dezen de man van één vrouw moeten zijn. Maar dat kan op vele manieren uitgelegd worden. Het kan ook een verbod op hertrouwen na scheiding of overlijden van de partner betreffen en het kan ook 'vreemd gaan' bekritisieren. Als het op polygamie zou slaan, is het vreemd dat in 1 Timoteüs 5:9 van de dienstdoende weduwen gezegd wordt dat ze de vrouw van één man moet zijn geweest. Dat zou dan op polyandrie moeten slaan, zoals we de levensvorm van één vrouw met meer mannen noemen. En dat kennen we in de wereld van het Nieuwe Testament niet.

Toch staat de stilzwijgende afwijzing van de polygamie in het Nieuwe Testament niet op zichzelf. In de geschriften van Qumran vinden we een opvallende en expliciete

veroordeling ervan. Het wordt ontucht genoemd. God heeft de mens als man en vrouw geschapen (Gen. 1:27). De dieren gingen ook twee aan twee in de ark. Wel maakte David zich eraan schuldig, maar hij had de volle openbaring van Gods wil nog niet ontvangen.⁷

Op grond hiervan kunnen we concluderen dat de afwezigheid van polygame verhoudingen in de nieuwtestamentische gemeenten niet op zich stond en dat er binnen het jodendom een bedding was waarin zich een nieuw zicht op het huwelijk ontwikkelde.

De hoofdstroom van het jodendom zou nog lang de polygame verhoudingen accepteren. In de Misjna, de bundel gezaghebbende uitspraken van Joodse leraren van het begin van de derde eeuw, komen we het zwagerhuwelijk nog steeds tegen.⁸ Wel zijn er ook tegenstemmen binnen het rabbijnse jodendom en uiteindelijk zal ook hier het monogame huwelijk de norm worden.

De zoektocht naar de wil van God

Terug naar de theologische vraag: hoe kan dit in de Bijbel staan? Hoe kan God een levensvorm goedkeuren waarin de vrouw niet tot haar recht komt? In de Bijbel vinden we ook op dit punt verschillende stemmen naast elkaar en soms zelfs tegen elkaar in.

De ordening van het leven in Israël is niet vanuit een vacuüm gebeurd. Israël is niet vanuit het niets begonnen. Israël is een volk zoals de andere volkeren en deelt in de levensbeseffen en levensgewoonten van Kanaänieten, Babyloniërs en Egyptenaren. Maar binnen dat volk gebeurt iets dat de theoloog aanduidt met het woord ‘openbaring’. De verhouding tot de omliggende volken is niet langer vanzelfsprekend. Er worden scheidslijnen getrokken en beslissingen genomen. Israël hoort iets van een God die anders is dan de goden der volken. En dat vraagt om een levensstijl die anders is als die van de volken. Dat is de grote strijd van de profeten geweest.

Israëls geschiedenis is één grote zoektocht naar de wil van God. Zonder in een evolutionair optimisme (‘steeds hoger’, ‘steeds beter’) te vervallen, beweer ik toch dat er op deze zoektocht soms vooruitgang wordt geboekt. Ik denk dat de ontwikkeling van polygamie naar monogamie hier genoemd mag worden. De beschavende rol die hiervan op de wereldgeschiedenis is uitgegaan, kan moeilijk overschat worden.

Een boodschap voor ons?

Ik vind het moeilijk om in Israëls gewoonte van de polygamie, die soms zelfs als gebod van God werd gezien (het zwagerhuwelijk) een boodschap te ontdekken.

De boodschap is op zijn minst dat Israël, het volk van Gods verbond, *gaandeweg* heeft ontdekt wat de wil van God is ten aanzien van man en vrouw. In het Nieuwe Testament en het latere rabbijnse jodendom is daar een helderder zicht op dan in het Oude Testament. Als het ergens duidelijk is hoe gevaarlijk het is om ons op een enkele bijbeltekst te beroepen dan hier.

Stelling

De Bijbelschrijvers, met name die van het Oude Testament, hebben nog maar een beperkt zicht gehad op de wil van God inzake het huwelijk.

7. In het *Damaskusgeschrift* IV.20-V.6.

8. Bijvoorbeeld in traktaat *Jebamot* 4.11.

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

Deuteronomium 25:5-10 en 1 Samuël 1

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Stel u voor dat u met een moslim in gesprek komt over polygamie en hij u wijst op de bijbelse voorbeelden om polygamie te verdedigen, hoe zou u dan reageren?
- 3 Zijn er situaties in niet-westerse culturen waarin de kerk polygamie moet accepteren? Wat te doen als in Afrika een man met drie vrouwen christen wordt? Moet hij verplicht worden er twee van weg te sturen?
- 4 Bent u het er mee eens dat wij, vergeleken met mensen in de tijd van de Bijbel, in sommige opzichten vooruitgang hebben geboekt, bijvoorbeeld op het punt van de waardigheid van de vrouw?

Hoofdstuk 5

Geweld in Gods naam?

Het thema van het geweld in de Bijbel is veel spannender dan dat van de polygamie. Het is heftiger en het is actueler. Alle dagen worden we geconfronteerd met geweld in de naam van Allah. De vraag aan de islam hoe het zit tussen religie en geweld is terecht. Maar als christenen die vraag stellen, krijgen ze die altijd terug: staat er in de Bijbel ook niet een behoorlijk portie geweld in de naam van Israëls God? We denken hier met name aan het Oude Testament. Hoe kan dat de Israëlieten volgens bijbelteksten hele volkeren, inclusief vrouwen en kinderen, afslachten? En nog indringender: hoe kan het dat God dit gebiedt?

Een tekst vol geweld

In Deuteronomium vinden we het oorlogsrecht van Israël. Als een Kanaänitische stad zich niet wil overgeven aan de Israëlitische belegeraars en de stad valt toch in hun handen dan is een streng optreden gerechtvaardigd. Het is wat ik elders wel eens het Srebrenica-scenario heb genoemd.⁹ Feitelijk gaat het hier in de Bijbel nog strenger toe omdat in Srebrenica de vrouwen en kinderen vrijuit gingen en hier niet:

¹² Als ze echter geen vrede willen sluiten en liever de strijd met u aangaan, ¹³ en de HEER, uw God, u de belegerde stad in handen geeft, moet u alle mannelijke inwoners ter dood brengen. ¹⁴ Maar de vrouwen en kinderen en het vee en alles wat er aan goederen in de stad is mag u buitmaken. U mag van de buit eten wat u wilt, want u krijgt het van de HEER, uw God (Deut. 20:12-14 NBV).

In sommige gevallen is de straf nog rigoureuzer. In 1 Samuël 15 moet de profeet Samuël koning Saul de opdracht geven om het volk Amalek compleet uit te roeien:

Ga nu heen, versla Amalek, slaat al wat hij bezit met de ban en spaar hem niet. Dood man en vrouw, kind en zuigeling, rund en schaap, kameel en ezel. (1 Sam. 15:3)

Hier is de genocide compleet. Ook vrouwen en kinderen worden afgemaakt. Er is in alle nuchterheid geen ander woord voor. We moeten dat eerlijk onder woorden zien.

Dit is niet het hele Oude Testament

Laat ik een misverstand voorkomen: ik zeg niet dat dit het hele Oude Testament is. In deze bundel vinden we ook de profetische visioenen van vrede (Jes. 2:1-5), de royaliteit van God tegenover de vijandige stad Nineve (Jona 4) en de belijdenis dat God een God is van liefde en genade (Ps. 103:8). Maar juist daarom klemmt de vraag zo: hoe kan dat allemaal samen in één boek staan? Hoe kan die God van liefde en genade bevelen een hele stad, inclusief vrouwen en kinderen uit te roeien?

Profetische geschiedschrijving

9. Zie S. Janse, *De tegenstem van Jezus. Over geweld in het Nieuwe Testament* (Zoetermeer 2006) 16. In dit boek ga ik uitvoeriger in op allerlei vragen die ik hier slechts kan aanstippen.

Een ander misverstand dat weggenomen moet worden: het Oude Testament geeft geen historische informatie zoals historici dat tegenwoordig in geschiedenisboeken doen. Volgens de meeste deskundigen heeft Israël niet in een paar veldslagen het land veroverd zoals het boek Jozua suggereert. Het land zal geleidelijk aan veroverd zijn en in het boek Jozua wordt dat geconcentreerd weergegeven alsof het in een paar veldtochten gebeurd is.

Het betekent ook dat de bloedbaden waarover Jozua en andere boeken van het Oude Testament spreken hoogstwaarschijnlijk niet historisch zijn. Israëls boeken bieden profetische geschiedschrijving: als jullie in het beloofde land wonen en daar opnieuw (na de ballingschap) mogen gaan wonen, mag het daar niet Kanaänitisch toegaan. Dan moet het heidendom met wortel en tak uitgeroeid worden. Het verleden wordt beschreven met het oog op de toekomst.

Daarbij kunnen de oudtestamentische schrijvers moeilijk onderscheid maken tussen de zonde en de zondaar. Als de zonde verdwijnen moet, moet de zondaar verdwijnen. Zonde heeft een fysieke dimensie. De Baälsreligie moet weg en dat kan volgens Elia niet anders dan door de profeten van Baäl om te brengen (1 Kon. 18:40).

Een ander verschil met onze denkwijze is dat in het Oude Testament veelmeer in collectieven gedacht wordt. De familie vormt een eenheid, de stam, de stad, het volk evenzo. Als één zondigt, moeten allen boeten, kleine kinderen inclusief. Heel Jericho dus (Joz. 6:21) en heel Amalek (1 Sam. 15:3). Voor ons gevoel is dat onrechtvaardig, maar in Israël en omgeving ervoer men dat anders. Zo'n ander levensgevoel kan ons danig dwarszitten als we de Bijbel lezen. We kunnen moeilijk aanvoelen waarom men zo anders dacht en deed dan wij.

Geweld op papier is ook geweld

Laat het waar zijn, dat de volkerenmoord zoals die soms in de Bijbel beschreven en bevolen wordt, nooit heeft plaatsgevonden. Blijft staan dat het wel in onze Heilige Schrift staat als een gebod van God. Geweld op papier is ook geweld. Welk godsbeeld zit daarachter? En: kan zo'n oude tekst in later tijden ook niet inspireren tot nieuw gewelddadig gedrag? We zijn er nog niet uit. Komen we er wel uit?

Wil God dit?

De vraag die vaak gesteld wordt is: hoe kan God dergelijk geweld willen? Ik denk dat we de vraag verleggen moeten: hoe kan het dat mensen dachten dat God dit van hen vroeg? Ik besef dat er door deze *shift* theologisch veel verandert. Vooral in onze Schriftopvatting. Ik heb in de inleiding duidelijk gemaakt dat we een begrip als 'openbaring' in de theologie niet kunnen missen. Afscheid van dit begrip is het einde van de God van de Bijbel, van de christelijke traditie en van de kerk. Ook hier is eerlijkheid gewenst.

Maar hoe openbaart God zich? Nico ter Linden vertelt ergens¹⁰ dat hij als dominee op de Openbare School bijbelles moest geven. Hij begon met het verhaal van Abraham: 'En God zei...' Een wijsneus steekt meteen zijn vinger op en vraagt: 'Zegt God nog wel eens wat?'

Hoe heeft God in Israël gesproken? Met hoorbare stem? Hoeveel literaire inkleding ligt er in de verhalen die dat zo voorstellen? Is het niet zo, dat in alle verwarring van de stemmen zich ook een stem gemeld heeft die niet tot zwijgen gebracht kon worden? Een stem die Israëls profeten ervoeren als een andere stem, een stem van de andere kant?

10. Ik kan niet meer achterhalen waar.

En zou het in Israël ook niet moeilijk geweest zijn om Gods stem te onderscheiden van de andere stemmen? En zou men zich daarin ook niet vaak vergist hebben en Gods stem hebben verward met menselijke en onmenselijke stemmen?

Ik geloof dat we in de Bijbel de neerslag van deze worsteling vinden. Dat kan ons verontrusten, want hoe weten we dan nog welke woorden in de Bijbel de woorden van God zijn. Daar zeg ik in de Nabeschouwing nog iets meer over. Maar als wij geloven in God is ook de kramp uit deze vraag weg. Want dan ligt er in dat geloof ook het vertrouwen dat Hij ons in deze worsteling verder zal helpen. Ik zal de Bijbel niet altijd goed uitleggen, sterker nog, ook de bijbelschrijvers hebben niet altijd scherp gezien wat de wil van God is, maar de Geest van God leidt ons (uiteindelijk) tot de volle waarheid (Joh. 16:13). *In trial and error*. Met vallen en opstaan. Geloof is dat God in dat proces de regie heeft en houdt.

Jezus Christus als ijkpunt

Ik geloof dat we in de Bijbel zelf ook een ijkpunt hebben: de levenshouding en boodschap van Jezus Christus. Het Oude Testament trekt een veelheid van lijnen en sommige lopen door en vinden we terug in het Nieuwe Testament. Andere lijnen lopen dood, worden althans niet in de Joodse of christelijke traditie doorgetrokken. Dat zagen we al bij de polygamie en veel sterker zien we het als het gaat om geweld in de naam van God.

In het Oude Testament wordt de theocratie geproclameerd: het openbare leven moet in Israël volgens de geboden van God geordend worden en op overtreding daarvan staat straf. De sabbatsschender wordt gedood (Num. 15:32-36). Zo ook een zoon die niet naar zijn ouders wil luisteren (Deut. 21:18-21).

In het Nieuwe Testament ligt dat anders. Het theocratisch experiment wordt opgegeven. De leerlingen van Jezus worden erop uitgestuurd met de boodschap van het Koninkrijk. Als mensen die afwijzen, past geen geweld. Het enige wat de leerlingen doen kunnen, is het stof van hun voeten afschudden en verder gaan (Mat. 10:14). In het Nieuwe Testament is geweld geen middel om het Koninkrijk van God of de prediking van het evangelie te bevorderen. Het grote winstpunt is hier dat mensen in vrijheid hun beslissing kunnen nemen .

'Mij komt de wraak toe'

In het Nieuwe Testament wordt het geweld uit de handen van mensen gehaald en in de handen van God gelegd. Paulus roept in Romeinen 12: 19 de gelovigen op om zichzelf niet te wreken: 'Wreekt uzelf niet, geliefden, maar laat plaats voor de toorn, want er staat geschreven: Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Here'. Als Paulus hier over 'de toorn' spreekt bedoelt hij de toorn van God bij het laatste oordeel.

Het is een gedachte die de oudtestamentische profeten al voorbereid hebben: eens, op de dag van de HEER, zal Hij afrekening houden met het kwaad en de kwaden. Dat ontlast mensen van de taak om het hen aangedane leed zelf te vereffenen.¹¹ In het Nieuwe Testament wordt dat breed uitgewerkt.

11. De enige uitzondering die Paulus hierop kent is de overheid, waarover hij in Romeinen 13 spreekt. De overheid heeft het geweldsmonopolie. Als er geweld moet worden gebruikt dan ligt dat niet in handen van een religieuze instantie, maar van de overheid, ook al is dat in Paulus' geval een heidense overheid.

Een boodschap voor ons?

Ook als we schrikken van het geweld dat in het Oude Testament in Gods naam gebeurt, komt er vanuit deze teksten een kritische vraag op ons af. Deze: kennen wij iets van de heilige verontwaardiging van de oudtestamentische ‘ijveraars’ als Elia als de naam van God naar beneden wordt gehaald?

Misschien moeten we om een eigentijds voorbeeld te vinden, wel kijken naar moslims die boos worden als Allah of Mohammed beledigd worden. Het geweld waarmee dit vaak gepaard gaat, hoeven we niet over te nemen, evenmin als we het afslachten van de Baälsprofeten overnemen van Elia. Maar de vraag die achterblijft, is deze: raakt het ons pijnlijk als onze God en zijn geboden naar beneden gehaald worden of laat het ons koud?

Stelling

De eigenlijke vraag ten aanzien van geweldsteksten is niet: hoe kan God dergelijk geweld willen? maar: hoe kan het dat mensen dachten dat God dit van hen vroeg?

Bijbelstuk om te lezen, te overdenken en te bespreken

1 Samuël 15

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Wat denkt u bij het lezen van de gewelddadige teksten uit het Oude Testament? Probeer uw gevoelens en gedachten daarover met elkaar uit te wisselen. Gebruik eventueel een bord of flap over voor de inventarisatie ervan.
- 3 Helpen de gezichtspunten die in dit hoofdstuk naar voren komen u verder?

Hoofdstuk 6

De waarheid van de een als de leugen van de ander

We hebben allemaal wel eens ervaren dat de waarheid in de mond van de één tot leugen in de mond van de ander kan worden. Waarheid en waarachtigheid hebben ook in de Bijbel alles met elkaar te maken.

Micha en de broodprofeten

De profeet Micha leefde in de achtste eeuw vóór onze jaartelling. Het is een van de zogenaamde kleine profeten die ondertussen toch grote woorden sprak. In zijn tijd is het Tienstammenrijk in het noorden weggevaagd door de Assyriërs en ook het zuiden, Juda, gaat een onzekere toekomst tegemoet.

Het boek Micha heeft een boodschap voor de mensen van zijn tijd met daarin krachtige, bekende, geliefde woorden. Maar zijn die woorden wel allemaal van Micha?

De oudtestamenticus Van der Woude heeft in zijn commentaar op Micha¹² aannemelijk gemaakt dat in dit boek steeds afwisselend Micha en zijn tegenstanders, de ‘valse profeten’, aan het woord zijn. In Groot Nieuws heeft men dit inzicht overgenomen en het in de kopjes duidelijk gemaakt.

Dat er een meningsverschil is tussen Micha en deze profeten blijkt uit het boek zelf. We komen ze tegen in 2:6 en 3:1-7. Volgens Van der Woude zijn er ook woorden van deze profeten in het boek Micha opgenomen en begrijpen we het boek pas als we het lezen als neerslag van dit heftige woordengevecht.

Wie zijn deze tegenstanders? We komen ze ook elders in het Oude Testament tegen, bijvoorbeeld Chananja tegenover Jeremia (Jer. 28). Ze heten ook wel ‘broodprofeten’ of ‘mooi-weer-profeten’ omdat ze doorgaans zeggen wat de mensen horen willen. Ze verwijten Micha dan ook dat hij veel te gering denkt over de goedheid en de vergevingsgezindheid van God (2:7). Micha van zijn kant vindt dat zijn tegenstanders te makkelijk over de genade spreken zonder ernst te maken met de gehoorzaamheid aan Gods geboden. Goedkope genade dus.

Als Van der Woude gelijk heeft (en hij heeft mijns inziens sterke argumenten), betekent dat wel dat juist een aantal van de ‘mooie teksten’ uit het boek Micha niet van hem zijn, maar van de valse profeten. Hoe bestaat dat? En hoe kan het dat we dat niet eerder ontdekt hebben? Alsof er geen verschil is tussen de woorden van een ‘ware profeet’ en die van een ‘valse profeet’!

Het visioen van de vrede als valse profetie

Een van die omstreden mooie teksten is Micha 4:1-9, de perikoop die inzet met het visioen van het komende vreedrijk: ‘En het zal geschieden in het laatste der dagen: dan zal de berg van het huis des HEREN vaststaan als de hoogste der bergen, en hij zal verheven zijn boven de heuvelen.’ De profeet ziet de volken toestromen naar Sion. De zwaarden zullen worden omgesmeed tot ploegscharen. Het zal vrede zijn in het land. Mensen zullen zitten ‘ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom, zonder dat iemand hen opschrikt’ (vs. 4).

12. A.S. van der Woude, *Micha* (POT; Nijkerk 1977²).

Hoe zou zo'n door en door bijbels visioen afkomstig kunnen zijn van een valse profeet? Daar komt bij dat we dit visioen vrijwel woordelijk in de profetenwoorden van Jesaja terugvinden (hst. 2). Komt Jesaja dan soms ook in de hoek van de valse profeten te staan?

Dat hoeft niet. We kunnen het ons voorstellen dat het zo gegaan is: Micha heeft zijn onheilswoorden tegen Jeruzalem gesproken: 'Daarom zal om uwentwil Sion als een akker worden omgeploegd, en Jeruzalem zal worden tot steenhopen, ja de tempelberg tot woudhoogten' (3:12). Dit hebben zijn tegenstanders te schokkend en verontrustend gevonden. En ze hebben gedacht aan het prachtige visioen van Jesaja 2 en dat tegen Micha in stelling gebracht. In Micha 4:10 antwoordt Micha dan weer met een verwijzing naar de wegvoering naar Babel.

Ware woorden en hoe je die gebruikt

De waarheid van de woorden die je spreekt, zit blijkbaar maar voor de helft in de woorden zelf en voor de andere helft in de situatie waarin ze gezegd worden en in de persoon die ze uitspreekt. Een duidelijk voorbeeld bieden de Evangelieën met het verhaal van Jezus' verzoeking in de woestijn. De duivel haalt ook de Schrift aan tegenover Jezus, maar hij 'liegt met bijbelwoorden'. We kennen dan ook de uitspraak: 'Elke ketter heeft zijn letter'. Dat kan dus, dat een woord dat in de ene situatie waar is in de andere situatie een leugen is.

Wat Jesaja sprak om een wanhopig volk te troosten, gebruiken Micha's tegenstanders om een levensstijl goed te praten die haaks staat op Gods goede geboden. Een ware profeet is het aan zijn roeping verplicht om dit te ontmaskeren.

Het hachelijk Schriftberoep

Hiermee is duidelijk geworden hoe hachelijk het beroep op de Schrift is. Daarmee bedoel ik niet dat we de Bijbel in onze overwegingen en gesprekken terzijde moeten laten. Wel moeten we beseffen dat een verkeerd en gemakkelijk beroep op de woorden van profeten en apostelen ons in het kamp van 'de valse profeten' kan brengen.

We zijn er dus niet met te zeggen: 'Het staat er', of: 'Er staat geschreven'. Dat zeiden Micha's tegenstanders ook. Dat zei de duivel ook. Het Schriftberoep is ten diepste een geestelijke aangelegenheid, die alles te maken heeft met de Geest van God. Alleen een 'geestelijk mens' (1 Kor. 2:15) verstaat de zin van de Schrift. Dat wil zeggen: hij, zij weet in welke situatie het beroep op een bepaald Schriftwoord gepast is.

Jeremia

Een paar andere voorbeelden kunnen ons nog verder helpen in deze lees oefening van de Schrift. Een eeuw na Jesaja en Micha leeft de profeet Jeremia. In Jeruzalem loopt de spanning op: het leger van koning Nebukadnessar ligt voor de poorten. De koning biedt verzet. De ogen zijn gericht op Jeremia: wat zal hij zeggen? Zal hij net als Micha de ondergang van Jeruzalem verkondigen of zal hij als Jesaja het volk bemoedigen en het moreel van de troepen steunen?

Jeremia had nog geen Bijbel. Wel waren er profetische tradities waarop een nieuwe profeet zich beroepen kon. Jeremia zegt wat Micha ook had gezegd: Jeruzalem zal vallen en de tempel zal verwoest worden. Hij meende blijkbaar, op grond van wat hij van God verstaan had, dat het Micha-woord meer op zijn plek was dan het Jesaja-woord. Het leverde opnieuw protest op van profeten die dachten dat God ook nu zijn volk wel zou redden. Het kostte

Jeremia bijna de kop. Gelukkig waren er mensen die nog wisten van dat oude profetenwoord van Micha (Jer. 26:18) en de profeet voorlopig het voordeel van de twijfel gaven.

Flavius Josefus

In het jaar 70 nC wordt Jeruzalem opnieuw belegerd, nu door de Romeinen. De Joden zijn in 66 nC in opstand gekomen om het vijandelijke juk af te werpen. Hun diepe onderlinge verdeeldheid verzwakt hun positie tegenover de belegeraars en in 70 nC zijn ze in een hopeloze positie gekomen.

Flavius Josefus, de bekende geschiedschrijver, geeft ons in *De joodse oorlog* (geschreven in de zeventiger jaren van de eerste eeuw) zijn verslag en vertelt ook over de rol die hij hierin zelf gespeeld heeft. Hij stelt zich buiten de stad op, op een strategische plaats en roept de bevolking van Jeruzalem op tot overgave. Als een nieuwe Jeremia wijst hij het volk op hun zonden en stelt hij dat het Gods wil is om zich aan de Romeinen te onderwerpen. Het mag niet baten. Het volk biedt weerstand tot het laatst en we kennen de fatale afloop.

Spreekt Josefus hier inderdaad in de geest van Jeremia? Ogenschijnlijk wel, maar het plaatje verandert als we bedenken dat hij, aanvankelijk als Joods bevelhebber, zelf ook tegen de Romeinen had gevochten, maar toen Galilea verloren ging, overliep naar het keizerlijke kamp en zich op een geraffineerde manier tot een gunsteling van generaal Vespasianus, de latere keizer, omhoog wist te werken. Sindsdien eet Josefus het brood van de Romeinse keizers en spreekt dan ook hun woord. In zijn geschiedkundige werken verontschuldigt hij voortdurend de Romeinen en veegt en passant ook zijn eigen straat schoon. In zo'n situatie klinken de oude woorden van Jeremia verdacht. Er kleeft een bijbedoeling aan. De motieven zijn niet zuiver. Wie met zo'n andere bedoeling hetzelfde zegt, zegt toch iets anders.

Ds. G.H. Kersten

Een meer eigentijds voorbeeld vinden we in de rol die ds. G.H. Kersten, voorman van de SGP, speelde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Anders dan veel andere kerkelijke leiders, meende ds. Kersten dat ons volk zich niet tegen de Duitsers mocht verzetten, omdat we dit oordeel van God over onze zonden naar ons toe hadden getrokken. Vooral de overtreding van het sabbatsgebod (voor Kersten het gebod om de zondag in ere te houden) woog hem zwaar. Ook zag hij 'Rome' en het communisme als grotere gevaren dan het fascisme.

De persoonlijke integriteit van ds. Kersten hoeft niet in twijfel te worden getrokken. Wel kunnen we het betreuren dat hij onvoldoende oog had voor 'de tekenen van de tijden'. Fixatie op eenmaal gevestigde standpunten (zondagsrust, het gevaar van 'Rome') maakte dat hij het demonisch karakter van het fascisme te weinig zag. Met een beroep op profeten als Jeremia, liet hij zonder protest de Joodse Nederlanders wegvoeren. Wie dat over het hoofd ziet, staat ondanks ogenschijnlijke overeenkomst, toch niet in de lijn van profeten als Jeremia. Kenmerkend voor en profeet is dat hij op het beslissende moment weet welk woord gepast is.

Achteraf

Achteraf is het altijd wel duidelijk wie de ware en wie de valse profeet is. Maar hoe is dat als je er midden in zit? Voor mensen in 'bijbelse tijden' was dat niet minder moeilijk dan voor ons. In Jeremia 28 staat de profeet Jeremia tegenover de profeet Chananja. Beiden zeggen dat ze een woord van de HEER hebben. De een: 'Geef je over aan de koning van Babel'. De

ander: ‘Binnen twee jaar zal de HEER het juk van Babel verbreken’. Profeet tegenover profeet. De Septuaginta, de Griekse vertaling van het Oude Testament, heeft het de lezer makkelijk gemaakt en noemt Chananja een *pseudoprofètès*, een valse profeet, maar de Hebreeuwse tekst noemt hen beiden ‘profeet’. Dat houdt de spanning erin: profeet tegenover profeet en wie spreekt werkelijk het woord van de HEER?

Uiteindelijk is het duidelijk geworden. Chananja stierf, zijn woorden kwamen niet uit. Israël werd naar Babel gevoerd. Daar, in een lang en pijnlijk proces heeft het volk zich bezonnen op zijn verleden, op zijn toekomst, op zijn roeping. Daar is men tot de conclusie gekomen dat Jeremia gelijk had. Zijn woorden zijn bewaard en overgeschreven en niet die van Chananja.

Achteraf is alles duidelijk. Achteraf beseffen we dat ds. Buskes gelijk had toen hij vlak na de oorlog de politionele acties in Indonesië veroordeelde. Hij had gelijk en niet de christenen die met een beroep op God en gezag opriepen om de ‘rebellens’ in de Oost te bestrijden.

Hoe kunnen we, als we er midden in staan, een zuivere kijk op de kerkelijke, maatschappelijke en politieke realiteit ontwikkelen en de goede beslissingen nemen? Dat vraagt om een helder hoofd en een zuiver hart. Dat vraagt om een geestelijke instelling waarin voor zelfkritiek een belangrijke rol is weggelegd. Dat vraagt om een voortdurend gebed om de Geest, ‘om te kunnen onderscheiden waarop het aankomt’ (Fil. 1:10). Juist als we er midden in zitten. Daarover zeg ik in de Nabeschouwing nog meer.

Een boodschap voor ons?

De vraag of er in de genoemde teksten toch een boodschap ligt, is in dit hoofdstuk minder terzake. Het was namelijk helemaal geen vraag of er een boodschap in lag, alleen in welke situatie en voor wie.

De woorden van Micha, Jesaja en Jeremia blijven het overdenken waard. Maar het beslissende punt is daarbij: welke woorden gelden nu voor mij, in mijn situatie?

Stelling

Wat we zeggen bepaalt maar voor de helft de waarheid van onze woorden. De andere helft wordt bepaald door de bedoeling waarmee en de situatie waarin we het zeggen.

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

Micha 4:1-10 en Jesaja 2:1-5

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Helpt deze oefening in bijbellezen u of komt daardoor juist het Schriftgezag voor u op losse schroeven te staan?

- 3 Kunt u nog andere situaties bedenken waarin 'ware woorden' (bijvoorbeeld van de Bijbel) tot leugens worden.
- 4 Wat zijn de punten van verschil waar christenen nu middenin zitten en waarvan u hoopt dat daarover in de toekomst duidelijkheid zal komen?

Hoofdstuk 7

Over patriarchen en mondige mensen

In hoofdstuk 1-3 hebben we de centrale geboden besproken die in Oude en Nieuwe Testament voorkomen en waarvan we, geleerd door Paulus, niet geloven dat ze voor (gelovigen uit de) heidenen evenzeer gelden als voor (gelovigen uit de) Joden. In de hoofdstukken 4-6 hebben we thema's besproken waarin het Oude Testament een grote rol speelde en in de komende vier hoofdstukken kiezen we onderwerpen waarbij het zwaartepunt in het Nieuwe Testament ligt. In dit hoofdstuk komt een vraag over gezagsverhoudingen aan de orde. Wat hebben teksten die uit een tijd komen waarin de vader patriarchaal gezag had over zijn vrouw en kinderen ons nu te zeggen?

Niet specifiek voor de Bijbel

Het eerste punt dat we vast moeten stellen is dat er op het punt van de gezagsverhoudingen weinig verschil is tussen Oude en Nieuwe Testament. In de hele Bijbel is de normale situatie dat de vader het onbetwiste hoofd is van het gezin. Hij beslist over levenswijze en lot van zijn vrouw en kinderen. Wel heeft de vrouw rechten en moet hij het leven van zijn kinderen respecteren, maar verder is de vader degene die de beslissingen neemt, ook al zal een verstandige man dat gedaan hebben in overleg met zijn vrouw en met een goed oog voor de noden en verlangens van zijn kinderen.

Het tweede punt is dat deze visie niet typisch Israëlitisch, typisch Joods of typisch bijbels is. Ze is in Egypte net zo te vinden als in Israël, in de tijden van het Romeinse Rijk net zo goed als in de perioden daarvoor. Hier ademt de Bijbel zonder meer de geest van het oude Midden Oosten. We kunnen nog een stap verder gaan. Het patriarchale gezinstype is waarschijnlijk het meest verbreide type dat we überhaupt in de cultuurgeschiedenis van onze mensheid kennen. Ook in onze Nederlandse samenleving is de gehuwde vrouw pas sinds 1956 handelingsbekwaam, dat wil zeggen, dat ze bijvoorbeeld onafhankelijk van haar man een arbeidsovereenkomst af kan sluiten.

Het is dus de vraag wat we op dit punt bedoelen met 'een bijbels geluid'. Bedoelen we dan wat anders dan wat in Egypte, in Babel en in het Romeinse Rijk tweeduizend jaar geleden gebruikelijk en geboden was?

Het Oude Testament: de man als 'heer' van zijn vrouw

In het Oude Testament staat de vrouw zonder meer onder het gezag van de man. De verhoudingen van de oudtestamentische samenlevingen lijken meer op wat we tegenwoordig in veel islamitische landen nog vinden, dan op onze moderne westerse maatschappij met gelijkwaardige relaties tussen man en vrouw.

Sommige christenen vinden het moeilijk om dat te erkennen en lezen graag de gelijkwaardigheid van man en vrouw in de Bijbel in. Maar het is er niet zo makkelijk in te vinden. Dominees willen wel graag in de trouwdienst vanuit de Bijbel iets meegeven over de gelijkwaardigheid van man en vrouw, eventueel met een citaat van een rabbi erbij, maar het staat doorgaans niet zo in de Bijbel.

Dat de vrouw onder de man staat, blijkt uit het feit dat hij haar 'heer' wordt genoemd. In het Hebreeuws worden daar twee veelzeggende woorden voor gebruikt, *adonaj* en *baäl*. Het eerste woord kan ook als aanduiding van Israëls God gebruikt worden, het tweede woord

is de naam van een God die door Israëls profeten bestreden wordt: Baäl. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat de vrouw haar man als een soort god zag, maar wel dat woorden waarmee een duidelijke gezagsverhouding werd uitgedrukt, geschikt bevonden werden om er een godheid mee aan te duiden.

Zo lezen we dat Batseba na de dood van haar man Uria rouwt over haar *baäl* (2 Sam. 11:26) en volgens Spreuken 21:4 is een flinke vrouw de kroon van haar *baäl*. Rechters 9:26-27 spreekt over een bijvrouw en haar *adonaj*. Nieuwere vertalingen geven het meestal weer met 'man' of 'echtgenoot', maar de Statenvertaling, nog niet gehinderd door de behoefte aan maatschappelijke correctheid, vertaalt terecht met 'heer'.

Het Nieuwe Testament over man en vrouw

In het Nieuwe Testament vinden we veel van de patriarchale verhoudingen van de oudtestamentische samenlevingsvormen terug. Trouwens ook in de Grieks-Romeinse setting waarin veel van het Nieuwe Testament ontstaan is, was de vrouw zonder meer ondergeschikt aan de man. In Kolossenzen 3:18 en Efeziërs 5:22 wordt van de vrouwen gevraagd om onderdanig te zijn aan hun mannen. In 1 Petrus 3:1-7 worden de vrouwen in de christelijke gemeente opgeroepen om hun mannen gehoorzaam te zijn. Sara is daarbij het goede voorbeeld, want zij gehoorzaamde Abraham en noemde hem 'heer'.

Een andere tekst die maar beperkte ruimte ziet voor de vrouw is 1 Timoteüs 2:9-15. Een vrouw, zo zegt de brief, moet zich rustig houden en zich laten leren door haar man. Haar taak ligt met name in het krijgen van kinderen en natuurlijk in het verzorgen van hen. Het zou prima passen in een advies van de internetimam. Nogmaals, er zit op deze punten niet zoveel verschil tussen het christendom van vóór de emancipatie van de vrouw en (de hoofdstroom van) de huidige islam.

Wel moeten we zeggen dat het Nieuwe Testament ook andere aanzetten geeft. Met name in de begintijd waarin de charismata (meervoud van charisma) in de gemeente duidelijker aanwezig zijn dan de ambten hebben vrouwen een belangrijke rol gespeeld. We weten niet of dit ook in de echtelijke verhoudingen doorgewerkt heeft, maar ik acht dat niet onmogelijk. Het lijkt erop dat in een latere fase van het Nieuwe Testament, toen de kerk veel sterker 'ambtelijk gestroomlijnd' werd, de speelruimte van de vrouw werd ingeperkt en ze werd teruggewezen naar het domein van het huis en de kinderen.

Missionaire motieven

In de boven aangehaalde tekst van Petrus speelt het missionaire motief een duidelijke rol. Het voorbeeld wordt gegeven van een niet-christelijke man die een christelijke vrouw heeft. Stel dat zij ongehoorzaam is aan haar man en dus tegen de algemeen geldende regels ingaat, dan zal haar man dit op de rekening van haar nieuwe geloof schrijven en daardoor niets meer van het evangelie willen weten.

Dergelijke missionaire motieven vinden we in het Nieuwe Testament vaker. In Titus 2:9-10 speelt het in verband met de slavernij (zie hoofdstuk 9). Er was de jonge gemeente veel aan gelegen om niet meteen al afgeschreven te worden vanwege controversiële standpunten.

Spaar de roede niet voor uw zonen!

Patriarchaal ging het ook toe in de relatie van de vaders tot de kinderen. In ‘bijbelse tijden’ werd in de opvoeding de roede niet gespaard. Het boek Spreuken roept de vaders daar ook toe op: ‘Wie zijn roede spaart, haat zijn zoon; maar wie hem liefheeft, tuchtigt hem reeds vroeg’ (13:24). Het is een pedagogisch inzicht dat in het Nieuwe Testament ook naar voren komt. De schrijver aan de Hebreëen neemt het ten minste als voorbeeld: onze aardse vaders hebben ons getuchtigd en we waren er niet blij om, maar het was wel tot ons nut. Hoeveel te meer mogen we blij zijn als onze hemelse Vader ons tuchtigt (12:7-11).

Natuurlijk hebben ouders ook in een dergelijke samenleving veel van hun kinderen gehouden. Natuurlijk hebben ook toen hartelijkheid, tederheid en fijngevoeligheid in veel vader-kind relaties een rol gespeeld. Niettemin meenden vaders toen doorgaans dat er voor de opvoeding van een kind lijfstraffen nodig waren. Deze opvoedkundige methode hebben wij trouwens ook in onze cultuur nog niet zo lang geleden achter ons gelaten. En ook nog niet helemaal.

Houd uw dochters thuis!

Vaders wil was wet. Ongetwijfeld zullen er ook in die tijd opstandige en ongehoorzame zonen en dochters zijn geweest, maar ze zullen daarbij vast een slechter geweten hebben gehad dan de huidige jeugd in onze westerse cultuur. De heersende moraal wees hen namelijk terecht en geen weldenkend mens zal destijds het gezag van vaders over hun dochters hebben betwist.

Vooraf een dochter vormt een angstig bezit, met name als ze in de huwbare leeftijd komt. Een van de ergste dingen is dat ze, nog levend in het huis van haar vader en dus nog onder diens gezag staand, ongewenst zwanger wordt. De vader zal belachelijk worden gemaakt in de stad, schrijft Jezus Sirach, een apocriefe auteur (42:9-11). Schaamte is hier een doorslaggevend argument voor een strenge aanpak. Hij roept dan ook op om zo’n dochter goed te bewaken. Dat betekent in de praktijk dat het meisje het huis niet uitkomt. Andere bronnen uit ongeveer dezelfde tijd geven in grote lijnen hetzelfde beeld. Dochters horen thuis. Opnieuw is het niet moeilijk om in de huidige islam parallellen te vinden.

Oude teksten in een nieuwe tijd

Wat moeten moderne christenen met voorschriften en geboden die wortelen in de patriarchale samenleving van het Midden Oosten van 2000 jaar en langer geleden? Ik zal hier niet een complete visie op de materie geven, want dat vraagt een geheel nieuw boek. Ik geef een paar gezichtspunten.

We zullen allereerst moeten erkennen dat de wereld van toen niet meer bestaat, althans niet in onze westerse samenleving. Vaders zijn niet meer ‘heer’ over hun vrouwen, sluiten hun dochters niet meer op en slaan hun zonen niet met een stok. Althans, wie dat wel doet, stelt zich boven de wet en wat meer zegt, hij handelt tegen een algemeen aanvaarde morele code. Ook behoudende christenen leven en denken niet meer zo. Ook conservatieve rooms-katholieken of ultra-reformatorische christenen willen hier niet naar terug, curieuze uitzonderingen daargelaten. We hebben dus allemaal een hermeneutisch probleem: hoe verstaan we in onze veranderde tijd deze oude teksten?

Nog eens het missionaire gezichtspunt

Een tweede gezichtspunt is dit. Als in de tijd van het Nieuwe Testament het missionaire motief een rol speelde, mag dat dan nu ook niet het geval zijn? Ik bedoel dit: christenen konden destijds, ook al hadden ze het gewild, niet aankomen met de boodschap dat man en vrouw gelijk waren. De boodschap van de gelijkwaardigheid van man en vrouw had waarschijnlijk de doodsteek voor het jonge christendom betekend.

Gaat het argument in onze tijd niet precies in de andere richting? Je kunt er niet meer mee aankomen dat een vrouw haar man onderdanigheid moet beloven. De kerk presenteert zich als een volstrekt achterhaald instituut als ze het oude hervormde of gereformeerde huwelijksformulier (waarin dit van een vrouw gevraagd wordt) nog hanteert.

Wie dit veroordeelt als zwichten voor de tijdgeest, moet eerst nagaan of ook de schrijver van 1 Petrus niet voor de tijdgeest is gezwicht toen hij zijn brief schreef. Moeten we soms ook niet voor de tijdgeest zwichten? Toegegeven, niet tot elke prijs en het blijft moeilijk te bepalen waar de grens ligt. Maar het lijkt me dat het evangelie van Jezus Christus niet bijzonder gediend is met het vasthouden aan de patriarchale samenleving van het Midden Oosten van 2000 jaar geleden.

Nieuwe pedagogische inzichten

Er is nog een derde gezichtspunt en dat geldt de verhouding tussen ouders, met name vaders, en kinderen. We hebben sinds de Bijbel geschreven werd ook nog iets bijgeleerd. Ook op het gebied van de pedagogiek. Zouden we dat niet in mogen brengen in de doordenking en verwerking van de bijbelse gegevens?

We hebben bijvoorbeeld ontdekt dat lijfstraffen wel een uiterlijke gehoorzaamheid kunnen afdwingen, maar geen proces van gewetensvorming op gang kunnen brengen. De ontsparing van Marokkaanse jongens die thuis regelmatig klappen krijgen en toch in de criminaliteit terechtkomen, is er het bewijs van.

Moeten we niet in alle nuchterheid en bescheidenheid zeggen dat we van sommige dingen meer weten dan mensen in 'bijbelse tijden'? Bijvoorbeeld van kinderen en van dat wat hen helpt om een gaaf mens te worden. Dat mag natuurlijk ook wel na 2000 jaar ervaring en onderzoek.

Zouden we hierin, en dat is eigenlijk nog een vierde gezichtspunt, ook de leiding van Gods Geest mogen zien? Ik kom in de Nabeschouwing, aan het eind van dit boek, er nog op terug, maar ik wil het hier alvast inbrengen. Het is waar dat de kerk altijd kritisch moet staan tegenover nieuwe ontwikkelingen, maar 'kritisch' is niet per definitie 'afwijzend'. Zou de Geest van God ook nieuwe, vruchtbare inzichten kunnen laten ontstaan, niet alleen in de hoofden en harten van christenen, maar ook in die van anderen? Ik herhaal wat ik al eerder gezegd heb: dat verleidt mij niet tot een optimistisch vooruitgangsgeloof, maar maakt me ook niet blind voor het feit dat we soms vooruitgang boeken. Het zou wel treurig zijn als dat niet het geval was.

Hebben we de Bijbel achter ons?

Bij de bespreking van dit thema zou het idee op kunnen komen dat we de Bijbel achter ons hebben. Maar ik wil met dit boekje juist laten zien dat we hem vóór ons hebben. Misschien is dat niet altijd duidelijk als we de enkele Bijbeltekst nemen, maar mijn overtuiging is dat de boodschap van de Bijbel als geheel, hoe moeilijk ook op formule te brengen, ons ook in deze vragen verder helpt.

Het Oude Testament zegt dat God de Schepper van mensen is. Het Nieuwe Testament laat met name in de verhalen over Jezus zien dat ieder mens voor God kostbaar is. De maaltijd van de Heer zegt ons dat voor God ieder mens gelijk is. Het is het overdenken waard of deze bijbelse grondgegevens in onze enigszins platte samenleving misschien beter tot hun recht komen dan in een patriarchale, hiërarchische gezins- en maatschappijstructuur.

Een boodschap voor ons?

We willen en we kunnen niet terug naar een patriarchale samenleving. Dat betekent niet dat we onkritisch in onze eigen samenleving staan. Misschien is er ook wel zoiets als een ‘tegoed’ van een patriarchale samenleving ten opzichte van de onze. Een antiautoritaire instelling kan ook doorschieten en ouders hun specifieke taak van opvoeden en leiding geven afnemen. De verhouding van ouders tot hun kinderen is nooit een symmetrische. Ook een samenleving waar we afscheid van hebben genomen, kan nog wel eens op bepaalde punten gelijk hebben.

Stelling

Het evangelie is niet gediend met het in stand houden van de patriarchale samenleving van het Midden Oosten van 2000 jaar geleden, zoals we die onder andere in de Bijbel vinden kunnen.

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

Spreuken 13:24 en 1 Timoteüs 2:9-15

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Probeert u eens te inventariseren wat de plus- en de minpunten zijn van een patriarchale samenleving en van onze westerse maatschappij.
- 3 Helpen de algemene gezichtspunten, genoemd in de paragraaf ‘Ligt de Bijbel achter ons?’, om te ontdekken dat de Bijbel ook bij het thema van ons hoofdstuk vóór ons ligt?

Hoofdstuk 8

Paulus en de antiautoritaire christenen van onze tijd

Een van de punten waaraan moderne bijbellezers zich kunnen ergeren is wat men noemt de autoritaire manier waarop hoorders en lezers hier worden toegesproken. Vooral Paulus krijgt dit verwijt naar zich toe. We voelen ons soms in de hoek gezet of als een kind bestraft en dat nemen we als mondige mensen niet. De vragen die opkomen, zijn: hoe zal men dit destijds in Korinte en Thessalonica hebben ervaren? En: waarom ergeren dergelijke teksten ons zo?

Moet ik met de stok komen?

Een sterk voorbeeld van dergelijk spreken vinden we in 1 Korintiërs 4:21 (NBV): ‘Dus wat wilt u? Moet ik met de stok naar u toe komen, of liefdevol en zachtmoedig?’ Maar er zijn meer van dergelijke teksten te noemen. Bijvoorbeeld 1 Korintiërs 15:34: ‘Misleidt uzelf niet; slechte omgang bederft goede zeden. Komt tot de rechte nuchterheid en zondigt niet langer, want sommigen hebben geen besef van God. Tot uw beschaming moet ik dit zeggen’. En in 2 Korintiërs 2:9 vraagt de apostel gehoorzaamheid van zijn lezers. Tegenwoordig wordt in de meeste predikantsopleidingen en pastorale trainingen in ons land een dergelijke benadering van gemeenteleden ten stelligste ontraden.

Paulus: geweldenaar en apostel

Paulus' karakter zal bij deze uitspraken zeker een rol hebben gespeeld. We kennen hem in ‘zijn eerste leven’ als een gewelddadig persoon die de Jezus-gelovigen te vuur en te zwaard bestrijdt. Als deze man bij Damascus tot inkeer komt, hoeven we niet te verwachten dat hij daarna zijn heftige karakter kwijt is.

Er zit heel wat verbaal geweld in zijn brieven. Denk bijvoorbeeld aan wat hij schrijft over zijn tegenstanders die de besnijdenis voor niet-Joden verplicht stellen: ‘Zij moesten zich maar laten snijden’, dat is: castreren (Gal. 5:12). Met andere woorden: als je toch aan het snijden bent, ga dan nog maar even door. Niet de meest fijngevoelige, pastorale benadering. Maar ook zulke mensen neemt God in dienst en blijktbaar niet zonder zegen.

Daarnaast moeten we bedenken dat Paulus zichzelf, op grond van zijn ontmoeting met Jezus Christus voor de muren van Damascus als apostel zag en daarom meende met bijzondere autoriteit te kunnen optreden. Zijn apostelschap was binnen de gemeente van Korinte in het geding en waarschijnlijk wilde hij zijn gezag met zulke sterke woorden onderstrepen. Maar deze twee gezichtspunten verklaren nog te weinig.

Andere gezagsverhoudingen

Het eigenlijke punt is dat gezag in de cultuurkringen waarin Paulus zich beweegt anders functioneert dan bij ons. Gezag wordt daar veel meer formeel benaderd: iemand is koning of stamhoofd of apostel en heeft *dus* gezag. In onze samenleving willen mensen gezag ervaren. Een gezagsdrager moet dus zijn gezag waarmaken. Een gezagsdrager die niet als zodanig gerespecteerd wordt, kan wel op zijn strepen gaan staan en zijn positie benadrukken (zoals Paulus in de Korinte-brieven doet), maar bij ons werkt dat niet.

Om iets meer van Paulus en zijn tijd te begrijpen, helpt het misschien om te kijken naar niet-westerse culturen. Als predikant had ik eens contact met een Afrikaanse jongeman, vluchteling uit Angola. Hij kwam een tijdlang onder mijn gehoor naar de kerk, maar was opeens verdwenen. Toen ik hem enige tijd later nog eens zag, vroeg ik daarnaar. Het bleek dat hij de laatste tijd naar een kerk van streng-reformatorische snit ging: ‘De dominee praat daar harder en hij slaat met zijn vuist op de preekstoel’. Mijn collega ter rechterzijde had het bij hem gewonnen en kwam krachtiger en gezagvoller over. Wat bij antiautoritaire christenen alleen maar afkeer oproept, was in zijn ogen een pluspunt.

Ik denk dat dit voorbeeld in hoge mate representatief is voor de niet-westerse wereld waar gezag vanzelfsprekender is dan hier. Ouderen worden vanwege hun leeftijd gerespecteerd, gezagsdragers worden vanwege hun positie geaccepteerd. Een Indonesiër sprak er zijn verbazing over uit dat in Nederland studenten aan het eind van een cursus hun docent door middel van een formulier beoordelen. Dat zou in zijn land ondenkbaar zijn. Zulke voorbeelden uit niet-westerse samenlevingen helpen ons om iets van de leef- en denkwereld van de Bijbel op het spoor te komen.

Ons zelf en onze eigen positie relativiseren

Ik heb hier twee vragen bij. Ik label ze gemakshalve als een vraag in de progressieve en een vraag in de conservatieve richting. Eerst de vraag aan mondige christenen die veel teksten in de Bijbel met stijgende ergernis lezen en Paulus daarom al hebben afgeschreven.

Ik wil aan hen deze vraag stellen: ‘Kunt u ook uzelf relativiseren? Uw eigen cultureel bepaalde positie en visie?’ Moderne mensen zijn doorgaans goed in relativiseren, maar niet altijd als het om henzelf gaat. Helpt het om Paulus beter te verstaan als we bedenken dat wij, mondige, westerse mensen, de uitzonderingen zijn in deze wereld? Of, als we naar de tijdlijn kijken: *wij* zijn sinds de Verlichting (laten we zeggen de achttiende eeuw) veranderd, *wij* zijn anders gaan denken dan onze voorouders. Dat kan bescheiden maken. Je hoeft geen cultuurrelativist te zijn om te zien dat mensen in andere samenlevingen niet allemaal bekrompen en achterlijk kunnen zijn. In dat verband zou ook wat meer begrip voor Paulus en zijn tijdgenoten wenselijk zijn.

Paulus: in zijn tijd tamelijk bescheiden

Veel is relatief. Of iemand lang of kort is, hangt af van het land waarin hij woont. Zoiets geldt ook van het autoritair gehalte van Paulus’ spreken. Als we bestuderen hoe de filosofen van hun tijd met hun leerlingen omgingen dan valt op hoe hard en scherp sommigen zijn. Hartelijkheid tussen leraar en leerling werd niet altijd wenselijk geacht, omdat dat het leerproces van de laatste zou belemmeren en de leraar naar beneden zou halen.¹³ Van sommige filosofen werd gezegd dat ze konden steken als een wesp. Ook het beeld van de bijtende hond komt voor.

In dat verband lijken de ferme uitspraken van Paulus nogal gematigd. Er is in de Vroege Kerk veel kritiek op Paulus geweest, maar bij mijn weten nooit op dit punt. Dat hij autoritair zou zijn geweest, is een typisch moderne beoordeling die minstens zo veel van onszelf zegt als van Paulus.

Daar komt bij, dat Paulus, anders dan veel filosofen van zijn tijd, ook buitengewoon hartelijk kon zijn. Hoe vaak zegt hij niet dat hij zo naar de lezers verlangt (1 Tess. 3:10)? Hij

13. Zie hiervoor A.J. Malherbe, *Paul and the Thessalonians* 23.

noemt de gemeenteleden van Korinte zijn ‘geliefde kinderen’ (1 Kor. 4:14). Wel patriarchaal, maar ook hartelijk dus.

De andere vraag: moeten we Paulus napraten?

Ik heb ook een andere vraag. Er zijn ook christenen in ons land die juist vinden dat de dominees het weer eens goed moeten zeggen. Met klem, met gezag spreken, de mensen ter verantwoording roepen en de fouten, de zonden aanwijzen. Paulus moet daarbij kunnen helpen. Huidige voorgangers zouden meer in de stijl van Paulus moeten spreken. Met stemverheffing en met de vuist op de preekstoel.

Afgezien van het feit dat huidige voorgangers zich geen apostel mogen noemen, heb ik een vraag aan deze christenen en dat is: ‘Denkt u dat dat werkt?’ Mogelijk vinden behoudende gelovigen dat een onjuiste benadering. De profeet en de apostel moeten immers het Woord in alle scherpste verkondigen en dus ook ferme taal niet mijden. Afgezien van het effect. Wie dat wel doet, kweekt een zoetsappig christendom.

Dat christendom bestaat wel. Een onkritisch, kameleontisch, zich overal aan aanpassend christendom. Dat heeft geen toekomst. Maar waar het in dit verband om gaat, is in hoeverre het evangelie zich aanpast aan de culturele context waarin het komt. En zich opnieuw aanpast als die culturele context verandert.

Het evangelie in de culturele context

Wie zegt: ‘Het evangelie mag zich niet aanpassen, nooit en nergens’ heeft het probleem waarschijnlijk niet goed gezien. Werkers vanuit de zending hebben het ons namelijk al lang duidelijk gemaakt dat er iets met het evangelie gebeurt als het in een nieuwe situatie verkondigd wordt. Alleen al het feit dat het in een nieuwe taal moet worden uitgelegd! Elke taal heeft zijn eigen mogelijkheden en onmogelijkheden.

Een zendeling die op een eiland in de Stille Zuidzee de Bijbel vertaalt en ter aanduiding van God het daar gebruikelijke woord kiest, weet dat er een veelheid van betekenissen meekomt die niet in dat bijbelse woord zitten. Maar laten we eerlijk zijn, zo is het ook gegaan toen het evangelie in de Lage Landen aan onze Germaanse voorouders werd verkondigd.

Zo is het altijd geweest. Ik heb het voorbeeld al genoemd van Joden die hun Heilige Schrift in het Grieks gingen vertalen. Dan verandert er iets met die boodschap. Dan komt er ook iets van de hellenistische cultuur van die tijd in mee. Wie dat niet wil, moet zijn heilige schrift onvertaald laten. Maar dat is meer islamitisch dan christelijk. Christenen weten dat in elke nieuwe cultuur het evangelie vervoegd en verbogen wordt. Dat is het risico. Dat de prijs.

Natuurlijk kan dit niet restloos, niet onherkenbaar gebeuren. De boodschap van het begin, dat God in Israël en in Jezus Christus beslissend in deze wereld heeft ingegrepen, wil ook aan het eind van het traditieproces nog herkend worden. Deze prediking wil ook in elke nieuwe (en oude!) situatie een kritisch tegenover zijn. Daarbij blijft het altijd de vraag hoever deze aanpassing gaan mag. Maar de verkondiging van het evangelie is elke keer weer een waagstuk, dat we op hoop van zegen beginnen en waarvan de weg niet al van te voren kan worden uitgestippeld.

‘Voor allen ben ik alles geweest’

In dit verband is het goed om te bedenken hoe flexibel Paulus was in de vele culturele contexten van zijn wereld. Hij schrijft daarover in 1 Korintiërs 9:20-21 dat hij voor de Joden een Jood is geweest en voor de Grieken een Griek (letterlijk: ‘hun, die zonder wet zijn, ben ik geworden als zonder wet’). Kortom: ‘Voor allen ben ik alles geweest’ (vs. 22). Dit is de ware missionaire houding.

Waarom gaat Paulus zo ver? Om mensen te winnen voor Christus: ‘om er zo veel mogelijk te winnen’ (vs. 19). Het missionaire effect mag dus wel terdege meetellen bij de wijze waarop het evangelie verkondigd wordt.

Als ik mij niet vergis zou Paulus zijn toon en stijl ook zeker hebben aangepast als hij op zijn zendingsreizen in een antiautoritaire cultuur zou zijn terechtgekomen. We komen hiermee wel in de buurt van luchtfietserij, maar we kunnen op zijn minst stellen dat het in de geest van de apostel is om deze weg te gaan en een wissel om te zetten als de cultuur verandert.

Zo wordt de evangelieprediker in het Westen voor de antiautoritaire mens zelf antiautoritair. Juist om zelf geen barrière te worden tussen het Evangelie en de hoorder en te laten ontdekken wat gezag werkelijk is.

Een boodschap voor ons?

Een kritische benadering wil mensen met zichzelf confronteren. Dat heeft ieder mens op zijn tijd nodig. De manier waarop dit effect heeft, is sterk cultureel bepaald. Een samenleving met mondige mensen vraagt een andere benadering dan een maatschappij waarin gezag vanzelfsprekend is.

Intussen blijft het de vraag aan mondige mensen of ze zich willen laten aanspreken door de boodschap van de Bijbel, ook als deze niet direct hun taal spreekt. De waarheid kan je ook wel eens op een vreemde manier gezegd worden.

Stelling

Wie in onze antiautoritaire cultuur zo spreekt en schrijft als Paulus deed, veroorzaakt de kortsluiting die Paulus in zijn zendingswerk nu juist wilde voorkomen.

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

1 Korintiërs 4:14-21 en 9:15-27

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Herkent u de ergernis bij het lezen van Paulus of andere bijbelschrijvers, waarover het in dit hoofdstuk gaat?
- 3 Kunt u aangeven op welke punten wij tegenwoordig het evangelie te gemakkelijk aanpassen aan nieuwe trends en modes?

4 Kunt u ook aangeven waar we achterhoedegevechten voeren op punten die voor het christelijk geloof niet wezenlijk zijn?

Hoofdstuk 9

Moeten slaven nog steeds hun heren gehoorzamen?

Voor dit hoofdstuk heb ik een thema gekozen waarbij het duidelijk is dat wij er anders over denken dan de mensen in de tijd van het Oude en Nieuwe Testament: slavernij. Anders ook dan de schrijvers van de Bijbel zelf. Zo'n thema is een oefening in omgaan met de Bijbel. Het kan ons helpen bij de andere hoofdstukken.

Van Oude Testament naar Nieuwe Testament en dan ook nog eens naar ons

Wat zou het voor ons makkelijk zijn als we konden zeggen: in het Oude Testament staat te lezen hoe Israël moet leven en in het Nieuwe Testament vinden we de gewenste levensstijl van hen die tot de gemeente van Jezus Christus behoren. Zo ligt het echter niet. Er zit wel iets in, maar er zijn zeker drie kritische kanttekeningen bij te maken.

Allereerst gaat heel veel van de oudtestamentische geboden via het Nieuwe Testament mee naar de kerk. In de brieven (Paulus, Petrus, Jakobus enz.) wordt steeds teruggegrepen op de Wet en de Profeten. De geschiedenis van Israël, zegt Paulus in 1 Korintiërs 10:6, is opgeschreven als voorbeeld voor ons, opdat we zouden weten hoe we leven moeten. In zijn brief aan de gemeente van Rome schrijft Paulus dat we onszelf niet moeten wreken, maar dat over moeten laten aan God. Hij beroept zich daarbij op Deuteronomium 32:35. En zo is er veel meer te noemen.

We zagen al dat de oudtestamentische geboden aan Israël gegeven zijn en primair voor Israël gelden. Maar de gemeente van Jezus Christus draagt deze Schriften ook met zich mee, overdenkt ze en vraagt zich af of ze ook hieruit de wil van God kan leren kennen. Daarbij laat ze zich verregaand leiden door de manier waarop de nieuwtestamentische geschriften deze geboden uitleggen en toepassen.

In de tweede plaats wordt onze schematiek (voor de Joden het Oude Testament, voor de christenen het Nieuwe) doorbroken door Joden die tot de kerk van Jezus Christus behoren. Gelden voor hen de geboden van Tenach niet meer? Moeten ze hun kinderen laten besnijden? Kosjer eten? De sabbat houden? In Antiochië kwam het volgens Galaten 2 tot een conflict tussen Paulus en Petrus. Beter gezegd, Petrus raakte in conflict met zichzelf en wist niet goed hoe hij zijn nieuwe loyaliteit (met de gelovigen uit de heidenen) moest verbinden met zijn oude loyaliteit (met zijn volksgenoten). Moest hij kosjer eten en dus apart van zijn broeders uit de heidenen gaan zitten of moest hij de spijswetten doorbreken en daarmee zijn Joodse identiteit verregaand relativeren?

In de derde plaats is het niet zo dat christenen kant en klaar kunnen terugvinden in het Nieuwe Testament welke morele beslissingen er van hen in de eenentwintigste eeuw verwacht worden. Naarmate de situatie meer verandert, wordt het lastiger om het gebod van het Nieuwe Testament toe te passen. De monniken met hun houten bestek, die ik in de Inleiding al noemde, maken dat duidelijk. Over dit probleem gaat dit en het volgende hoofdstuk.

In Israël bestaat slavernij

Slavernij bestond in het oude Israël. Het kwam voor dat mensen gekocht en verkocht werden en geen zeggenschap over zichzelf hadden, maar absolute gehoorzaamheid aan hun heer schuldig waren.

In oorlogen werden vaak vijanden buitgemaakt en tot slaaf gemaakt. Ook afgezien daarvan mocht de Israëliet buitenlanders als slaaf kopen en voor zich laten werken (Lev. 25:44-46.). Geheel rechteloos waren ze niet, althans dat doet de regel te aanzien van slavinnen vermoeden. Als de baas een vrouwelijke slavin die krijgsgevangen is gemaakt (erbij) neemt als vrouw, mag hij haar later niet meer verkopen (Deut. 21:10-14).

Met de Israëlieten onderling was het anders gesteld. Een Israëliet kon wel zo verarmd raken dat hij geen andere uitweg zag dan om zichzelf als slaaf aan een volksgenoot te verkopen, maar dat was tijdelijk. Dat wil zeggen, met het jubeljaar, eens in de vijftig jaar, kwamen alle Israëlitische slaven vrij. Dat kon je dus treffen, als slavernij je net voor het jubeljaar overkwam, maar je kon ook je leven lang slaaf blijven.¹⁴ In Leviticus 25:39-43 wordt deze situatie besproken en er wordt nog als bepaling bijgegeven dat de heer niet 'in hardheid' over zijn slaaf mag heersen.

Er is in het Oude Testament een besef dat er bij slavernij, althans als het 'de eigen mensen' betreft iets wringt. In Leviticus 25:42 wordt verwezen naar de slavernij van Egypte: wie daaruit bevrijd is, kan eigenlijk niet weer tot slavernij gebracht worden. Sprekend is ook het verhaal van 2 Kronieken 28:1-15. Daar wordt verteld dat het leger van het Noordrijk, Israël veel slaven van het Zuidrijk, Juda heeft buitgemaakt. Daartegen protesteert een profeet namens de HEER heftig: van je broeders maak je geen slaven buit. Daarop worden de krijgsgevangenen verzorgd en vrijgelaten.

In het Romeinse Rijk

In het Nieuwe Testament treffen we een compleet andere situatie aan. Israël is zijn zelfstandigheid kwijtgeraakt en leeft onder de harde hand van Rome. De Romeinen maakten in hun oorlogen massaal krijgsgevangenen buit om hen als slaven te verkopen. Zo was het de Joden overkomen die rond het begin van de jaartelling tegen de Romeinen in opstand waren gekomen en zo zouden ze het opnieuw merken vanaf 70 nC. In Rome was een grote Joodse gemeenschap ontstaan.

Slavernij was in het Romeinse Rijk een economische factor van betekenis. In het Rome van keizer Augustus moet volgens schattingen wel een derde van de bevolking uit slaven hebben bestaan. Zij deden het vuile werk. De economie van het Imperium draaide op hen.

De oproep van het Nieuwe Testament

In sommige teksten van het Nieuwe Testament worden verschillende groepen in onze samenleving concreet aangesproken en opgeroepen om te leven volgens de wil van God. Daarbij worden ook concrete aanwijzingen gegeven. Zo worden in deze christelijke huisregels mannen en vrouwen, ouders en kinderen, heren en slaven aangesproken.

In dit verband zijn wij vooral nieuwsgierig wat tegen deze laatste twee groepen gezegd wordt. Vier teksten spreken er expliciet over en in alle vier worden slaven opgeroepen om hun meesters te gehoorzamen (Ef. 6:5-9; Kol. 3:22-4:1; 1 Tim. 6:1-2a; Tit. 2:9-10). Om de laatstgenoemde tekst te citeren: 'De slaven moeten hun meesters onderdanig zijn in alles, het hun naar de zin maken zonder tegenspraak, of oneerlijkheid, maar alle goede trouw bewijzen, om de leer van God, onze Heiland, in alles tot sieraad te strekken'.

Misschien betreuren we het dat het er zo staat. Was het niet mooi geweest als de jonge kerk zijn tijd ver vooruit was geweest en had opgeroepen tot verzet tegen de slavernij?

14. Een andere bepaling, ongetwijfeld uit een andere tijd, zegt dat de in slavernij geraakte Israëlieten eens in de zeven jaar, met het sabbatsjaar, moeten vrijkomen (Ex. 21:2-11).

Dat gebeurt niet. De slavernij wordt als realiteit geaccepteerd. Ook in Titus 2:9-10 is het missionaire motief duidelijk: de boodschap van Jezus Christus moet niet in opspraak worden gebracht. Stel voor dat slaven uit het Evangelie de conclusie zouden trekken dat slavernij tegen Gods wil is, dan zou de jonge kerk zich bij brede lagen van de samenleving en zeker ook bij de politieke bovenlaag onmogelijk gemaakt hebben. Dus worden slaven opgeroepen om hun lot te accepteren.

Een casus

In vele landen van de wereld bestaat nog steeds slavernij. Officieel is het afgeschaft, maar het komt voor. Het zal wel net als in verleden in allerlei graden van menselijkheid en onmenselijkheid bestaan. Ik stel mij nu het volgende voor. De casus is bedacht en dus gezocht. Ik kom in een Afrikaans of Aziatisch land een concrete situatie van slavernij tegen. Een grootgrondbezitter heeft zijn arbeiders zo in de greep dat ze geen kant op kunnen en laat hen voor zich werken met als enige vergoeding eten, drinken en onderkomen. Rechten hebben zijn werkers niet. Dat is wat we met slavernij bedoelen. Zo komt het voor in onze wereld.

Ik stel me voor dat ik met deze slaven in contact kom en met hen praat over hun lot. Wat moet ik hier als christen en theoloog zeggen? Als ik mij aan de richtlijnen van het Nieuwe Testament houd, zal ik op hun baas een appèl doen om zijn werkers menselijk te behandelen en zal ik op deze arbeiders een beroep doen om hun meester te accepteren en eventueel onrecht geduldig te verdragen. Dat zijn de nieuwtestamentische richtlijnen.

Maar we voelen dat hier iets wringt. Dit is niet wat in deze situatie gezegd moet worden. Hier zal alles in het werk moeten worden gesteld om deze mensen vrij te krijgen en ook het laatste restant van de slavernij in onze wereld af te schaffen. Als het niet op korte termijn lukt dan toch wel op lange termijn. Ik geef deze casus om duidelijk te maken dat wij op het punt van de slavernij anders denken dan de schrijvers van het Nieuwe Testament.

Dynamiet in de teksten

Laat het waar zijn dat de nieuwtestamentische schrijvers nog niet scherp gezien hebben hoe mensonwaardig slavernij is, het is ook waar dat er in de teksten genoeg dynamiet zit om het stelsel op termijn op te blazen.

Allereerst is er de erkenning van Jezus als Heer. Als je weet dat Hij *kurios* is, relateert dat de macht van alle andere *kurioi* (heren). Dat argument wordt gebruikt tegenover christelijke slavenhouders, bijvoorbeeld in Kolossenzen 4:1: ‘Heren, betracht jegens uw slaven recht en billijkheid; gij weet toch, dat ook gij een heer in de hemel hebt’ (vgl. Ef. 6:5). Het absolute verschil tussen heren en slaven is in principe doorbroken. Zo moet worden verstaan dat Paulus in Galaten 3:28 zegt dat er in Christus geen slaaf en geen vrije is. Dat wil zeggen: dat verschil telt binnen de gemeente niet. Dat is revolutionair. En zo moet ook het avondmaal ervaren zijn: de slaaf zat naast de heer aan dezelfde tafel, iets dat tot op dat moment ongehoord was. De brief van Paulus aan Filemon over de weggelopen slaaf Onesimus laat op zijn minst zien dat slavernij ook volgens de apostel niet vanzelfsprekend is.

De Geest werkt door

Als christenen van de eenentwintigste eeuw beseffen we dat wij, hoe bijbelgetrouw we ook zijn, toch andere normen en waarden hanteren dan de christenen van de eerste eeuw. We beseffen dat

er nu in vergelijkbare situaties van slavernij iets anders gezegd moet worden dan er in het Nieuwe Testament gezegd werd. We kunnen nu alleen maar daadwerkelijk proberen om slavernij af te schaffen, de slaven hun rechten te geven en hen te laten werken op basis van een wederzijds geaccepteerd contract.

Letterlijk herhalen wat in het Nieuwe Testament staat, zou helemaal niet Geest-elijk zijn. We leven niet meer in de eerste eeuw en ook niet meer in de zeventiende eeuw. We hebben iets geleerd. De mensheid is niet op alle punten vooruit gegaan, maar op sommige wel. Op het punt van de slavernij bijvoorbeeld. In elk geval *weten* we beter. Door schade en schande enigszins wijs geworden, zien wij beter dan Paulus en Petrus dat slavernij principieel verwerpelijk is.

Dat kan in sommige oren wat hoogmoedig klinken, maar zo is het niet bedoeld. Ik geloof namelijk in de Geest die ons, naar Jezus' woord 'tot de volle waarheid' leiden zal (Joh. 16:13). Waarom zouden we niet in die lange, veel te lange geschiedenis van de afschaffing van de slavernij iets van de Geest van God mogen zien? Mogen wij dan na zoveel eeuwen niets verder zijn dan christenen in de eerste eeuw waren?

Hoopgevend

Dit inzicht is hoopgevend. Er is hevige strijd gevoerd over de slavernij met bijbelteksten over en weer. In de verwarring van zo'n moment is het voor velen onduidelijk of de kerk nog wel enige leiding van de Geest krijgt en wat dat betekent voor de morele keuzes die gemaakt moeten worden. Maar achteraf is het volstrekt duidelijk en begrijpen we ook niet goed waarom we niet eerder tot dat inzicht zijn gekomen.

Dat vorige generaties net zo hebben getobd als wij is troostend. Ik heb hoop dat we gaandeweg bijleren en dat sommige punten die ons nu in verwarring brengen in de loop van de tijd helder zullen worden. Soms zullen daar generaties overheen gaan. Is het zo ook niet gegaan met de positie van de vrouw en zal het zo ook niet gaan met de beoordeling van homoseksualiteit?

Ik beseft dat we hier ook kunnen uitglijden. Is elke nieuwe ontwikkeling dan op het conto van de Geest te schrijven? Hendrik Berkhof zei eens: 'Wie met de tijdgeest huwt, is gauw weduwe'. Het is duidelijk dat dit een scherp onderscheidingsvermogen vraagt. Daarover zeg ik nog iets in de Nabeschouwing.

Te optimistisch?

Wordt hier niet al te optimistisch gedacht over de vooruitgang der mensheid? Schrijden wij soms voort van inzicht tot inzicht om zo geleidelijk de werkelijk humane samenleving te bereiken? Bijbels gezegd: het Koninkrijk van God?

Voor dit optimisme zie ik weinig redenen. Wat we aan de ene kant winnen, verliezen we aan de andere kant. Onze samenleving (laat ik me beperken tot onze westerse wereld) ziet beter dan vijftig jaar geleden hoe verwerpelijk racisme is en dat ook dieren respect verdienen. Maar ik denk dat ons moreel besef tegelijkertijd verregaand aangevreten wordt door een plat hedonisme. Erotiek en seksualiteit kunnen op deze manier gebruiksartikelen worden.

En daar komt nog iets bij. Wij weten misschien wel beter, maar doen we ook beter? We weten beter dat dieren respect verdienen, maar onze samenleving is nog niet zo ver dat dieren dat respect ook daadwerkelijk krijgen. Voor groot optimisme is op deze punten nog steeds geen redenen.

Een boodschap voor ons?

Wij zullen, als het gaat over slavernij, een radicaler nee willen laten horen dan de Bijbelschrijvers geven. Toch treft het ons dat de desbetreffende oudtestamentische teksten oproepen tot menselijkheid tegenover slaven. Daarbij wordt verwezen naar Gods bevrijdend handelen in Egypte bij de uittocht. En als de nieuwtestamentische teksten de heren een richtlijn willen geven, dan wijzen ze naar die ene Heer Jezus Christus.

Dat zijn precies de gezichtspunten die ons in de loop der eeuwen hebben geholpen om dit punt radicaal en tot het einde toe te doordenken. En dan wordt het gaandeweg duidelijker: slavernij past niet bij deze God.

Stelling

De oplossing van de grote morele vragen uit het verleden (bijv. slavernij), mag ons hoop geven dat ook de grote vragen van de ethiek waar wij nu mee worstelen in de toekomst duidelijke antwoorden zullen krijgen

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

Leviticus 25:29-46 en Kolossenzen 3:22-4:1

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Kunt u iets *denken* en *ervaren* bij de uitspraak dat het avondmaal als gemeenschap van totaal verschillende mensen een revolutionair gebeuren is?
- 3 Wat vindt u van de uitspraak dat wij op een aantal morele punten wel beter *weten* dan vijftig jaar geleden, maar niet beter *handelen*?

Hoofdstuk 10

Homoseksualiteit: heeft de Bijbel het wel over Jan en Nico?

Een van de lastige punten waarop in de kerk de meningen uiteengaan, is het thema homoseksualiteit. Vertegenwoordigers van tegengestelde standpunten beroepen zich beide op de Bijbel. In dit hoofdstuk inventariseer ik de bijbelse gegevens en probeer er een stap verder mee te komen.

Slijtage

In grote delen van de kerk is de strijd over homoseksualiteit gestreden. Binnen vrij korte tijd is seksualiteit tussen mensen van hetzelfde geslacht in brede kringen aanvaard als even legitiem als die tussen heteroseksuelen. Ook christenen die vinden 'dat je het wel mag zijn, maar niet mag doen', hebben meer besef gekregen van de existentiële nood waarin een in aanleg homofiel mens door zo'n celibatair leven kan geraken.

Intussen is de discussie nog niet voorbij. In de rechterflank van de Nederlandse protestantse kerken is het verzet nog niet opgegeven. De bisschoppen van de Rooms-Katholieke Kerk staan ook pal voor het huwelijk tussen man en vrouw als enig legitieme samenlevingsvorm. En dan zijn er ook nog christenen van de immigrantenkerken die homoseksualiteit vaak met een volstrekte duidelijkheid afwijzen. Op mondiaal niveau speelt het punt onder meer binnen de wereldwijde Anglicaanse gemeenschap, waar het kerkscheurend werkt. Wereldwijd gezien gaat het in dit hoofdstuk dus niet om een achterhoedegevecht. Naarmate christenen in de niet-westerse wereld een belangrijker rol gaan spelen in de wereldkerk, zullen we vaker een afwijzing van de homoseksuele praktijk tegenkomen.

Daar komt bij dat veel gelovigen het thema niet zelfstandig doordacht hebben. Het is ook de vraag of we dat van iedereen verwachten mogen in een tijd waarin zoveel nieuwe vragen op mensen afkomen. Bij velen is de tijd en de gewenning de beslissende factor geweest en niet de doordenking en de argumentatie. Piet was er eerst op tegen. Het hoorde niet, het was vreemd, het kwam alleen voor in Amsterdam en de Bijbel verbood het. Maar er kwamen dominees die die teksten anders uitlegden en hoewel Piet het gevoel had dat ze de bijbelteksten naar hun hand zetten, was er toch een bres geslagen in een vroeger overduidelijk standpunt. Hij zag ook steeds meer homostellen op de TV. Soms van die uitdagende types waar hij het niet op had, maar soms ook 'gewone mensen', die je burens hadden kunnen zijn. En toen kwam Tim van zijn broer Cor thuis met een vriend. Dat was eerst schrikken, maar toen hij het stel op de verjaardag van zijn broer had ontmoet, moest hij toegeven dat het 'gewone jongens' waren.

Ik denk dat het bij velen zo heeft gewerkt. Langzame acceptatie met erosie van oude standpunten en gevoelens. Misschien met een regelmatig oprispend slecht theologisch geweten: eigenlijk mag het volgens de Bijbel niet, eigenlijk mag het van God niet. Waar blijven we als we de Bijbel niet het laatste woord gunnen? Niet in de laatste plaats voor mensen die er op deze manier mee zijn blijven worstelen, is dit hoofdstuk bedoeld.

Paulus in Romeinen 1:26-27

Laten we geen misverstanden in stand houden: de Bijbel is tamelijk helder op dit punt: seksuele relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht zijn verkeerd en door God verboden. Het gebod van Leviticus 18:22 is er duidelijk over: 'En gij zult geen gemeenschap hebben met een, die van

het mannelijk geslacht is, zoals men gemeenschap heeft met een vrouw: een gruwel is het.' In Leviticus 20:13 wordt het nogmaals afgewezen en de doodstraf erover uitgesproken.

Deze teksten zullen in Paulus' hoofd meegespeeld hebben als hij de Brief aan de Romeinen schrijft. Voor de apostel gaat het om een typisch heidense levensstijl. De hele perikoop van Romeinen 1:18-32 gaat over de manier waarop niet-Joden leven en het oordeel van God daarover.

Heidendom is voor Paulus de verwisseling van Schepper en schepsel. Wie de (majesteit van de) onvergankelijke God *vervangt* door (die van) een vergankelijk mens (vs. 23) en de waarheid *vervangt* door de leugen (vs. 25), *vervangt* meestal nog meer. Vrouwen *vervangen* dan de natuurlijke omgang door de tegennatuurlijke (vs. 26) en mannen doen hetzelfde (vs. 27).

Het jodendom van die tijd

Paulus is met dit standpunt geen uitzondering. Het is een algemeen-Joods standpunt in deze tijd. Het deuterocanonieke boek Wijsheid zegt het ook dat afgoderij en 'verwisseling van geslacht' gelijk opgaan (12:25-27). Over de hele linie zien Joodse schrijvers homoseksualiteit als verwerpelijk en typisch heidens. Als Josefus, de grote Joodse geschiedschrijver, zijn volk en zijn godsdienst voor een niet-Joods publiek wil uitleggen en verdedigen, schrijft hij:

Hoe zien onze wetten inzake het huwelijk eruit? De wet kent alleen de natuurlijke vereniging met een vrouw, en wel uitsluitend met het oog op het verwekken van kinderen. Gemeenschap van mannen met mannen is de wet een gruwel. Daar staat de doodstraf op (*Tegen Apion* 2.199).

De filosoof Philo van Alexandrië wijdt er ook talrijke passages aan, waar ik straks nog op terugkom. De jonge kerk zou deze lijn doortrekken en de homoseksuele praktijken streng veroordelen.

De klassieke Oudheid

Hoe lag dit buiten de kringen van synagoge en kerk? In de Griekse Oudheid werd homo-erotiek en homoseksualiteit vrij algemeen aanvaard. De knappe jongeman, getraind in de sport was voor veel vrouwen en mannen het schoonheidsideaal. In Plato's *Dialogen* lezen we hoe onproblematisch de omgang tussen mannen van hetzelfde geslacht was. En het woord 'lesbisch' vindt, evenals de zaak die het aanduidt, haar oorsprong in Lesbos, een Grieks eiland. De teksten van de dichteres Sappho zijn niet makkelijk uit te leggen, maar schijnen toch te wijzen op vrouwenliefde.

In de Oudheid spreekt men anders over homoseksualiteit en heteroseksualiteit dan wij dan doen. Voor ons is het een geaardheid, die diep verankerd is in het menselijk bestaan. In het Athene van Plato ligt dat anders. De woorden 'homoseksualiteit' en 'heteroseksualiteit' bestaan niet eens. Het was niet vreemd als een getrouwde man met een gezin er ook een seksuele relatie met een jonge knaap uit de buurt op na hield. Het werd zelfs als opvoedingsideaal geïdealiseerd: de knaap verleende de man seksuele gunsten, de man droeg bij aan de opvoeding en vorming van de knaap.

In het Romeinse Rijk komt de homo-erotiek wat minder uitbundig naar voren dan bij de Grieken, maar het is er wel degelijk en het wordt algemeen geaccepteerd. Van verschillende keizers werd beweerd of gefluisterd dat ze er homofiele relaties op na hielden. Daar werd niet altijd geheimzinnig over gedaan. Van keizer Hadrianus (regeringsperiode 117-138 nC) was het algemeen bekend dat hij een relatie had met de Griekse jongeman Antinoüs. Toen deze stierf, liet

de diepbedroefde keizer een tempel voor hem bouwen, want zijn geliefde deelde in de eer van de goden.

Bij sommige schrijvers vinden we wel bezwaren tegen homoseksuele relaties, met name bij de filosofen van de Stoïsche richting. Dat is opvallend, want deze wijsgeren pleitten in het algemeen voor een ethiek waarin de gelijkwaardigheid van ieder mens naar voren komt. Voor hun besef paste dit standpunt blijkbaar in hun milde, humane ethiek. Joodse en christelijke schrijvers voelden zich ook op dit punt met hen verwant en we moeten toegeven dat er in de Oudheid slechter gezelschap was dan deze filosofen.

Schandknapen en knapenschenders

De nieuwtestamenticus Robert Scroggs heeft erop gewezen dat er in de Oudheid een bepaald type van homoseksuele praktijk dominant is: die van de oudere minnaar en die van de jongere beminde en hij haalt daarvoor een overvloed van literatuur aan. Met andere woorden: homoseksualiteit is in de Oudheid doorgaans wat wij wel pederastie noemen. Jonge baardeloze knapen werden door oudere mannen gebruikt (wij zouden zeggen: misbruikt) voor hun eigen gerief. Voor de duidelijkheid: het gaat niet zozeer om wat wij pedofilie noemen, waarbij we aan misbruik van kleine kinderen denken. In de regel waren het tieners en twenners. Niettemin zouden deze oudere mannen volgens ons strafrecht in veel gevallen in de cel belanden.

Scroggs heeft hier wel een punt. De al genoemde Philo van Alexandrië, tijdgenoot van Paulus, schrijft onder meer in zijn boek *Over de bijzondere wetten* (3.37-39) over het kwaad van de pederastie (*paiderastein*) en daarmee bedoelt hij niet een andere praktijk naast de homoseksualiteit. Men schaamt zich er niet meer voor, zo klaagt hij, de actieve partner niet en de passieve ook niet. De laatste doft zich op, gedraagt zich verwijfd en verleidt met zijn geurtjes de mannen. De omzetting (vgl. Paulus' woord 'vervangen') van de mannelijke natuur in de vrouwelijke wordt door hen zonder enige schaamte als kunst bedreven. Deze tweeslachtige (*androgynos*) wezens verdienen de doodstraf, zowel de beminde als de minnaar. Elders in zijn geschriften geeft Philo nog een reden aan voor zijn afkeer: homoseksualiteit leidt tot kinderloosheid en zo tot ontvolking van het land.

Het zou een verkeerde conclusie zijn om op grond hiervan te stellen dat Paulus in zijn omgeving alleen maar pedoseksuele en geen homoseksuele praktijken kende. Daartegen strijdt al dat hij het in Romeinen 1:26-27 breed formuleert: 'mannen met mannen' en zo ook 'vrouwen met elkaar'.

Het is wel duidelijk dat in Paulus' tijd de pedofiele variant op het veld van de homoseksualiteit dominant was. En ook waar leeftijd geen rol speelde, zal een homoseksuele relatie zelden een verhouding tussen twee gelijkwaardige partners zijn geweest. Dat komt in het standpunt van Philo al naar voren: er is een actieve en een passieve partij. Bij Josefus vinden we in het al genoemde geschrift *Tegen Apion* (2. 215) hetzelfde onderscheid. De passieve partij wordt als verwijfd gezien en zal doorgaans, zij het ook niet noodzakelijkerwijs, de jongste zijn geweest. Het Romeinse Rijk kende vele afhankelijkheidsrelaties, bijvoorbeeld die van heer en slaaf.¹⁵

Om nog even terug te komen op de verhouding tussen keizer Hadrianus en zijn geliefde Antinoüs: als we naar de leeftijd van de twee mannen kijken, is dat veelzeggend. Ze hadden van 124-130 nC een relatie. Dat valt tussen het achtenveertigste tot en met het vierenvijftigste

15. Een andere afhankelijkheidsverhouding was die van *patron* en *client* om het met gangbare Engelse termen te zeggen. Een *patron* was iemand met macht, met invloed op het politieke niveau. Deze positie bracht ook materiële middelen met zich mee. Of het liep omgekeerd. Daartegenover stond de *client* (meestal in het meervoud) die hoopte op een gunst van de *patron*. Een baantje bijvoorbeeld. Daar moest natuurlijk weer een dienst van de *client* tegenover staan. Ongetwijfeld zal deze verhouding door de *patron* vaak ook seksueel uitgebuit zijn.

levensjaar van Hadrianus. Maar Antinoüs moet aan het begin van die periode ongeveer dertien jaar zijn geweest. En ongeveer twintig toen hij op reis in Egypte om het leven kwam. Niemand in het Romeinse Rijk sprak schande van deze relatie, behalve Joden en christenen en misschien een enkele stoïsche filosoof. Er is geen reden om van Antinoüs een homo-erotische icoon te maken, zoals wel gebeurt. Eerder past hem een plaats in de lijst van de slachtoffers van seksueel misbruik.

Seksualiteit zal in de regel hier niet in een verhouding van wederzijds respect, maar als uiting van macht en lust beoefend zijn. De zwakkere partij had zich te schikken. Daar stonden ongetwijfeld gunsten van de oudere partner tegenover, maar die onderstreepten juist de afhankelijkheid. Dat dit gegeven in Joodse en christelijke geschriften over de hele linie de beoordeling van homoseksualiteit kleurt, is niet vreemd.

Iets van deze ongelijkheid en ongelijkwaardigheid van de partners, ben ik in gesprek met Afrikaanse christenen in Nederland ook nog tegen gekomen. Mijn Ghanese gesprekspartner sprak over een homofiel stel dat hij in Nederland had ontmoet en duidde ze aan met ‘he and his wife’. Wij konden hem niet duidelijk maken dat er in Europa zo niet over homofiele mensen gesproken werd. Er moest toch één van hen ‘de man’ zijn. En de ander was dus ‘zijn vrouw’. Zo’n contact kan helpen om te begrijpen hoe mensen in een verwante cultuur rond de Middellandse Zee hebben gevoeld, gedacht en gesproken al moeten we voorzichtig zijn met onze conclusies.

Een dergelijke afhankelijkheidsrelatie komt in Romeinen 1:26-27 niet expliciet naar voren. Wel in 1 Korintiërs 6:9. Daar is, in de vertaling van de NBV, sprake van schandknappen (NBG-51: schandjongens) en knapenschenders. Zeer waarschijnlijk gaat het hier om respectievelijk de passieve en de actieve partij in de relatie. Het doet mij in elk geval meer denken aan de hedendaagse combinatie van mensenhandel en prostitutie dan aan Nico en Jan die al vijftientig jaar bij elkaar zijn.

Een nieuwe vraag voor Paulus en voor ons

Ik zou graag in gesprek met Paulus gaan en hem het volgende willen voorleggen: ‘Ik ken twee mannen die van elkaar houden. Ze delen portemonnee, tafel en bed. Gewone mensen zoals jij en ik, maar ze hebben een andere seksuele geaardheid. Ze zien elkaar als gelijkwaardige partners, hebben elkaar trouw beloofd en zijn elkaar ook trouw. Kende jij zoiets toen je de Brief aan de Romeinen schreef? Ik kan me vergissen, maar ik denk van niet. Als je er nu nog eens over nadenkt, vind je dan ook dat je hen op één lijn moet zetten met mensen “vervuld van allerlei onrechtvaardigheid, boosheid, hebzucht en slechtheid, vol nijd, moord, twist, list en kwaadaardigheid”’ (Rom. 1:29)?

Over deze vraag moeten we het hebben als dit thema binnen de kerk weer naar voren komt. Kan het zijn dat homoseksualiteit lang in een verdachte hoek heeft gezeten, omdat het daar inderdaad ook zat. In de klassieke Oudheid werd het in principe aanvaard, maar bestond het in de regel in een ongelijkwaardige relatie. Toen de kerk de macht kreeg werd homoseksualiteit verbannen naar het souterrain en dat is geen goede plek voor een gezonde relatie.

Zou het kunnen dat aanvaarding van en ruimte voor homofiele mensen bijdraagt aan de humanisering, vermenschelijking van de samenleving? In dat opzicht lijkt het me goed dat sommige kerken hun zegen aan twee mensen van gelijke seksuele geaardheid meegeven.

Een boodschap voor ons?

In de Bijbel worden seksuele relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht afgewezen. In het Nieuwe Testament zal dit ongetwijfeld samenhangen met het feit dat dit zelden om relaties tussen gelijkwaardige partners ging.

Nu het proces van de emancipatie van homo's zich grotendeels heeft voltrokken in onze westerse wereld blijft er een vraag achter. Is het gelukkig wanneer deze relaties aangeduid worden met de termen 'huwelijk' en 'trouwen'. Persen we dan een homoseksuele relatie niet te zeer in de bestaande mal van het huwelijk? Doen we de verscheidenheid van deze relaties (man - vrouw, man -man, vrouw - vrouw) niet meer recht als we voor deze relaties verschillende woorden gebruiken?

Stelling

Omdat de Bijbel en de cultuur waarin de Bijbel werd geschreven amper of niet de homofiele relatie als een verbond van gelijkwaardige partners kennen, vraagt dit thema om een nieuwe doordienking.

Bijbelstukken om te lezen, te overdenken en te bespreken

Leviticus 18:19-30 en Romeinen 1:18-32

Gespreksvragen

- 1 Bent u het eens met de *Stelling* en kunt u wat met de gezichtspunten die in de paragraaf *Een boodschap voor ons?* gegeven worden?
- 2 Helpt de informatie die u in dit hoofdstuk hebt gekregen om het thema homoseksualiteit beter te doordenken?
- 3 In welke mate bepalen onze gevoelens ten aanzien van homoseksualiteit onze uitleg van de Bijbelteksten die hierover gaan?
- 4 Kan een kerkelijke zegen de humanisering (vermenselijking) van homofiele relaties bevorderen?

Nabeschouwing

Na mijn tienvoudige verkenning hoop ik de winst nu binnen te kunnen halen. Ik kan nu concreter dan in de Inleiding over de problemen schrijven omdat de vragen vlees en bloed zijn geworden in de zoektocht van mensen.

Ik hoop dat duidelijk is geworden dat een aantal voorschriften in de Bijbel niet bindend zijn voor christenen uit de heidenen domweg omdat ze nooit voor ons bedoeld zijn. Nooit is aan een niet-Jood bevolen om zijn zoon te besnijden, om kosjer te eten of de sabbat te houden. Dit is beslissend voor de thema's van de hoofdstukken 1-3.

Een ander gezichtspunt wordt in hoofdstuk 6 aangesneden: de waarheid wordt niet alleen maar bepaald door de woorden die gesproken worden, maar ook door de intentie waarmee en de situatie waarin. Niet alleen heeft elke ketter zijn letter, maar zelfs de duivel maakt van de Bijbel gebruik, zo zagen we.

Een derde reden waarom we niet zonder meer oude woorden in een nieuwe situatie kunnen naspreken, is de afstand die er tussen 'oud' en 'nieuw' kan liggen. In hoofdstuk 7 ging het over de patriarchale samenleving en in hoofdstuk 8 over het strenge apostolisch vermaan. Woorden die 2000 jaar geleden goed functioneerden, zouden in onze westerse wereld tot absolute kortsluiting leiden. De vraag die dan gesteld kan worden, is of de herhaling van deze woorden in de geest van de apostel zou zijn die de Joden een Jood werd en de Grieken een Griek.

Het spannendste vond ik die beslissingen die nadrukkelijk tot een andere conclusie leiden dan bij de Bijbelschrijvers het geval is. Dat speelt ten aanzien van de polygamie en het gebruik van geweld in Gods naam (hoofdstuk 4, 5) en bij de thema's slavernij en homofilie (hoofdstuk 9, 10). Zeker omdat de bijbelschrijvers zich hier veelal op expliciete woorden van God beroepen en wij het wagen om op grond van wat wij van deze God verstaan hebben andere conclusies trekken.

Wordt het zo niet erg vaag?

Dit zou het overheersende gevoel kunnen zijn na het lezen van dit boek: 'Wordt het zo niet allemaal erg vaag?' Het beroep op de enkele Bijbeltekst is in dit boek als een begaanbare weg afgewezen, maar is het beroep op 'het geheel van de Bijbel' of 'de boodschap van de Bijbel' niet erg globaal en weinig concreet?

Kan niet iedereen daarvan maken wat hij of zij daarvan maken wil? Kan niet iedereen op deze manier zijn of haar eigen keuzes maken: dit laat ik wel gelden als Woord van God en dat niet? Dat is zo. Zo gebeurt het ook. De Bijbel is de grootste martelaar heeft iemand eens gezegd. Een biblicistische benadering, waarbij vastgehouden wordt aan de letter van de wet, sluit willekeur trouwens ook niet uit, want anders zouden alle biblicisten het met elkaar eens moeten zijn, hetgeen niet het geval is.

We zouden het misschien graag willen: de Bijbel als handboek voor allerlei situaties met achterin een trefwoordenregister waarin we onze eigen situatie op kunnen zoeken met het voorschrift wat we dan doen moeten. Van dat idee moeten we af. Omdat de Bijbel onze situatie niet beschrijft. Per definitie niet. In hoofdstuk 6 zagen we dat Micha's tegenstanders woorden van Jesaja overnamen in hun situatie. Onder protest van Micha.

Onderscheiden waarop het aankomt

In dit verband kan een uitdrukking van Paulus wellicht verder helpen: 'onderscheiden waarop het aankomt' (Fil. 1:10). Het is de moeite waard om de tekst in zijn geheel te lezen:

⁹ En dit bid ik, dat uw liefde nog steeds meer overvloedig moge zijn in helder inzicht en alle fijngevoeligheid, ¹⁰ om te onderscheiden, waarop het aankomt. Dan zult gij rein en onberispelijk zijn tegen de dag van Christus, ¹¹ vervuld van de vrucht van gerechtigheid, welke door Jezus Christus is, tot eer en prijs van God.

Het woord 'fijngevoeligheid' (NGB) of 'fijnzinnigheid' (NBV) geeft al aan waarom het gaat. Het is iets dat niet even in een boek op te zoeken is, ook niet in het boek dat Bijbel heet. Het vraagt om een spiritueel leerproces, dat volgens Paulus bepaald wordt door de liefde die zich in fijngevoeligheid uit. Paulus bidt erom dat de gemeente van Filippi daarin groeien zal: 'steeds meer'.

Dus Paulus zegt niet: jullie hebben de Schrift waaruit je weten kunt wat je te doen staat. Hij zegt ook niet: ik heb jullie mondeling of schriftelijk uitgelegd waar het op aan komt. Dat zegt hij niet omdat hij weet dat bij alle 'uitzendingen' de 'ontvangstapparatuur' goed afgesteld moet staan, wil er wat gehoord worden.

Dat betekent natuurlijk niet dat de Schriften niet van wezenlijk belang zijn in dit proces. Maar niet zozeer om daarin op te zoeken wat we in geval X moeten doen, maar als boek dat ons leven wil stempelen en de grondhouding van ons leven wil bepalen. Klassiek gezegd: zonder bekering tot God en onze naaste zoeken wij vergeefs in de Bijbel naar oplossingen.

Woord en Geest

In de oude dogmatieken wordt heel wat afgeredeneerd over de verhouding van Woord en Geest, het Woord van God en de Geest van God. Hoe ligt die verhouding? Kunnen we volstaan met te zeggen dat het Woord het doen moet? Of moeten we daarnaast iets zeggen over de Geest die ons hart aanraakt en ons bereid maakt het Woord te aanvaarden.

Calvinisten zijn vanouds beducht voor een verzelfstandiging van het werk van de Geest. Over de Geest spreken is ook riskant. Hoe te reageren als een broeder in de gemeente zegt dat hij een woord van de Heer heeft gekregen? Bijvoorbeeld dat hij ouderling of oudste moet worden. 'Geestdrijverij', zeiden Lutheranen en Calvinisten vaak van dergelijke geluiden die ze bij de Dopers in de begintijd van de Reformatie hoorden. Als iemand meende de Geest te hebben en een boodschap doorgaf, moest het op zijn minst aan de Schrift getoetst kunnen worden.

Anderzijds kennen wij in onze protestantse kerken in elke dienst het gebed om de Geest. Daar ligt een besef achter dat wij aangeraakt moeten worden door de Geest van God om de Schriften te horen zoals ze gehoord willen worden.

Dat is het punt dat ik in dit boek maken wil: wij hebben God nodig om de Schriften goed te kunnen horen en uitleggen. Het is een geestelijk proces en daarom is het goed om hier met twee woorden te spreken: wij hebben Woord en Geest nodig.

Hoe gaat dat concreet?

Hoe gaat het in zijn werk als mensen een keuze moeten maken waarbij ze aanvankelijk niet weten wat ze op grond van de Bijbel moeten doen en welke keuze ze moeten maken?

Ik denk bijvoorbeeld aan een man die een baan kan krijgen die heel veel van hem vraagt en die hem weinig tijd overlaat voor zijn gezin. Of misschien nog moeilijker, een baan waarbij veel geld te verdienen valt, maar waarbij hij zich afvraagt of hij het moreel kan accepteren. We kunnen ook denken aan een zwangere vrouw die zich afvraagt of ze een vruchtwaterpunctie moet laten uitvoeren met alle dilemma's die de uitslag daarvan met zich mee kan brengen. Of aan de vraag van ouders betreffende de schoolkeuze van hun kinderen. Of de directeur die moet kiezen:

50 man personeel ontslaan of toch wat rommelen met de boekhouding zoals zijn collega's ook doen. Geen mens ontkomt aan dit soort keuzen die een wezenlijk verschil kunnen uitmaken voor zijn eigen leven of voor het leven van de mensen in zijn omgeving.

Hoe komt een dergelijke beslissing eigenlijk tot stand bij mensen die volgens het evangelie willen leven en het welzijn van zichzelf en van hun geliefden op het oog hebben? Ik wil een aantal momenten in de besluitvorming aanwijzen in het besef dat het zo schematisch niet altijd verloopt.

Allereerst is goede *informatie* nodig over de alternatieven. Wat zijn de voordelen, wat zijn de nadelen? Een goede inventarisatie is nodig. Zonder dat kan er niet gekozen worden. Dat is de nuchterheid die voor ieder mens geldt.

Dan is het van belang om te zien welke *belangen* er spelen. Hoe vaak verschuilen we ons niet achter edele, altruïstische motieven terwijl er ook heel andere belangen een rol spelen? De ontwikkelingswerker gaat de leefomstandigheden van mensen in Azië verbeteren, maar is ook gewoon een avontuurlijk mens die veel liever bij een waterput in Bangla Desj staat dan achter een computer in Amsterdam zit. De dominee ervaart het beroep dat hij krijgt als een roeping, maar intussen zijn de woonomstandigheden in die nieuwe plaats ook erg aantrekkelijk. Daar is niets mis mee, zolang we maar eerlijk zijn en onszelf en anderen niet voor de gek houden. We zijn ons niet altijd bewust van de processen die er spelen. Veel gebeurt in het onbewuste of halfbewuste. Daarom is een grondig zelfonderzoek nodig om onszelf eerlijk te maken bij de keuzen die we maken. Dat geldt te meer wanneer we ons op de Bijbel beroepen en naar een bepaalde tekst verwijzen ter ondersteuning van de keuze die we maken.

Voor wie uit *de boodschap van de Bijbel* leeft, is dit boek richtinggevend. Het is voor christenen bron en norm voor hun leven. Ook al kunnen we onze levenssituatie niet in het trefwoordenregister opzoeken, dan nog kunnen we uit de Schrift putten bij een belangrijke beslissing. Een verhaal kan ons inspireren, een psalm kan ons troosten, een gelijkenis van Jezus kan ons een spiegel voorhouden, een oproep van een apostel kan ons kritisch aanspreken. Wie een leven lang met dit boek geleefd heeft, zal er meer profijt van trekken dan degene die er de weg nog in vinden moet.

Dan is ook het *gesprek met anderen* zeer aan te bevelen. Dat spreekt vanzelf als we in een gezin leven, maar ook dan hebben we mensen van buiten die kring nodig: andere familie, vrienden en soms ook buitenstaanders met speciaal inzicht en kennis van zaken. Dommer word je daar nooit van. Hoe vaak ziet een ander niet wat je zelf niet ziet? Hoe vaak ga je in het gesprek met die ander niet iets zien dat je nog niet zag, alleen maar omdat die ander je uitnodigde om je uit te spreken?

In dit verband noem ik ook als verbijzondering van het vorige punt *het pastoraat*. Het functioneert niet altijd in onze kerken, maar een pastor, een vertrouwensman of -vrouw op het pad van de geestelijke begeleiding, kan op cruciale momenten verder helpen. Dat hoeft niet direct een beroepsmatige pastor te zijn, maar wel iemand die ons kent of bereid is ons te leren kennen. Ook hier is het weer belangrijk dat de ander ruimte schept voor onze twijfels en aarzelingen bij de keuzes die gemaakt moeten worden.

Voor kerkelijk meelevende mensen kan een *gesprekskring* ook een plek zijn waar je je zorg deelt. Niet elke kring is daar geschikt voor. Er moet een pastorale setting zijn en geheimen moeten er veilig zijn. Wie het aandurft om zijn of haar vragen daar neer te leggen, krijgt waarschijnlijk niet binnen een uur de oplossing, maar wel het gevoel er niet alleen voor te staan. De kring doorbreekt de eenzaamheid.

Wat ook helpen kan zijn *momenten van stilte en rust*. Bijvoorbeeld een wandeling die ruimte schept in hoofd en hart. Of een korte vakantie die voorkomt dat we te dicht op onze problemen zitten. Soms kan het op zulke momenten zomaar duidelijk worden, ook zonder dat we er juist over aan het nadenken waren.

Dan noem ik in het verband van de besluitvorming ook *het gebed*. Dat kan het persoonlijk gebed zijn, maar ook het gezamenlijk gebed. In het gebed komen we met alle kennis en inzicht die we hebben, met alle dilemma's en ambivalenties, met onze verwachtingen en angsten voor het aangezicht van God. Het gebed wil ons eerlijk maken. In de omgang met onszelf en in het beroep op de Bijbel. Een mens kan zich ook verstoppen voor zichzelf en zichzelf iets wijs maken. Juist intelligente mensen zijn daar vaak erg goed in. Eerlijkheid is de belangrijkste regel van de hermeneutiek en daarom is het gebed van belang. In de stilte van het gebed spreken wij ons uit voor God en leggen ons hart open. In die zin is het gebed kritisch en troostend tegelijk: voor God kunnen wij ons niet verstoppen en hoeven wij ons niet te verstoppen.

Dan moet *de beslissing* zelf genomen worden. Soms groeien we zo naar die beslissing toe dat het geen aparte daad meer is. Dan *valt* de beslissing. Dan is het volstrekt duidelijk. Ik geloof dat de hierboven genoemde momenten zeker helpen kunnen om zo tot een beslissing te komen.

Maar het kan ook anders gaan. Moeilijker omdat voors en tegens elkaar zo in evenwicht houden. Of omdat we kiezen moeten voor 'slecht' omdat het alternatief 'slechter' is.

Ik zei het al: dit is geen schema, geen methode in negen stappen die tot het gewenste doel leidt. Meestal loopt het door elkaar. Soms hebben we de tijd niet om al deze momenten tot hun recht te laten komen. Maar ik meen dat ze ons wel helpen kunnen om te groeien in de fijngevoeligheid waar Paulus het over had, zodat we kunnen 'onderscheiden waarop het aankomt'.

Leven uit de barmhartigheid van God

De kunst van het geloof is om hiermee te leven. Ik kan ook zeggen: 'de genade van het geloof', want wie het geloof ontdekt heeft, weet dat het om een groot geschenk gaat.

Wij leven met vele onzekerheden, maar het geloof geeft ons vertrouwen dat ons leven in Gods hand ligt en dat Hij het laatste woord spreekt. Wij kunnen de Bijbel verkeerd uitleggen. Wij kunnen de verkeerde beslissingen nemen. Ook als we alle bovengenoemde momenten in acht hebben genomen. De paus is niet onfeilbaar, de dominee ook niet en de kerk verschaft geen garanties. Maar wie gelovig zijn weg zoekt, mag vertrouwen op Gods barmhartigheid en getroost en vrolijk zijn weg gaan. Dat is de kern van wat ik in dit boekje wil zeggen.

